

Hoofdstuk 4 Canada

1. *Naties in veelvoud*

Volken van het Amerikaanse continent werden door Europeanen als Indianen betiteld daar zij er Indië dachten te vinden. Zelf typeerden Amerindianen zich naar diersoorten waarmee zij zich als gemeenschap verwant voelden en groepeerden zij zich politiek in naties die zich verbonden tot confederaties zoals de 'Six Nations'. Een andere werd aangeduid als Iroquois of Five Nations, bestaande uit Seneca, Onondaga, Cayuga, Oneida en Mohawk. Deze Six Nations onderscheidden zich van Iroquois door hun Algonkintaal en bewoonden het Atlantische kustgebied en de Sint-Laurens riviervallei, onder wie de Wendat die vandaag deels nog een wijk van de Franstalige hoofdstad Quebec bevolken. Destijds werden zij door Fransen naar hun haardracht Huron ('la heure', d.i. hanekam) genoemd en leefden zij in het grote merengebied.

Amerindiaanse volken kenden velerlei onderlinge betrekkingen. Huron waren als kooplieden en bemiddelaars op het moment dat Fransen Noord-Amerika binnendrongen, tegenhangers van Iroquois onder wie de Mohawk aan de Hudson die voortdurend met Algonkin en Montagnais van de Six Nations overhoop lagen. Zij woonden ten zuiden van de Sint-Laurens en waren meer op landbouw georiënteerd dan Algonkin die de jacht als voornaamste bestaansmiddel kenden. Rond 1600 waren sommige Iroquois uit de zuidelijke riviervallei door Montagnais en Algonkin verdreven. Sindsdien omvatte hun domein het gebied dat vandaag als New York State geregistreerd staat.

Door hun verdrijving ontstond er een gebiedsvacuüm. Algonkin noch Montagnais rekenden dat vóór noch na de komst van Fransen tot hun erfgronden. Vandaar dat zij er de vestiging van Fransen accepteerden, al riskeerden deze daarmee aanvallen van Iroquois. Huron verdrongen na 1608 de Montagnais als transnationale bemiddelaars, waarom ze andere volken van hun confederatie hinderden betrekkingen met Iroquois aan te gaan. Vrouwen bleven binnen hun 'kastelen', concentratie van gemeenschappen met langhuizen voor gezamenlijk onderdak, terwijl Huron-mannen sindsdien periodiek uit het merengebied in noordoostelijke richting langs de Sint-Laurens tot aan Quebec trokken waar ze o.a. Europeanen troffen. Deze hadden door de transnationale positie van Huron geen reden diep het binnenland in te gaan van oost naar west. Soms vroegen Huron Fransen om hen op hun thuisreis naar het westen te beschermen tegen Iroquois en andere strijdlustige naties vanwege de magische slagkracht die zij Fransen toedichtten. Later gaf het Franse bestuur Huron vanuit handelsbelang militaire rugdekking om Iroquois uit de buurt te houden van Algonkin. Daardoor mengden Fransen zich in de internationale verhoudingen van Amerindianen. Het confederatietijdperk van Canadese naties kwam tot een eind in 1663. Toen plantten Fransen er definitief hun Europese gezag dat daardoor een supranationaal karakter kreeg.

Met hun komst betraden Fransen dus een complexe internationale situatie overzee. De vraag is nu in hoeverre Europees gedachtegoed tot gelding werd gebracht. Canadese historici vatten de toenmalige Franse beïnvloeding van Amerindianen op als een poging er religieuze eenheid te vestigen in rooms-christelijke zin en de naties tot een Franssprekende landbouwstaat om te smeden. De missionaire orden van jezuïeten en capucijners zouden daarvoor instrument zijn geweest.¹ De vraag is dan vooral of hugenoten die er zeker van 1598 tot 1632 publieke ruimte

¹ Vgl. Moogk, *Cultural History*, 2000; ook Murphy en Perin (eds.), *Christianity*; 1996.

claimden, invloed konden aanwenden ten gunste van het bestaansrecht van protestantse kerken en haar religie. Zij konden er misschien politiek de absolute binding van elk volk aan één religie of kerk doorbreken. In het eerste hoofdstuk is dit middeleeuwse gedachtegoed uiteengezet, evenals de landsheerlijke rechten van seigneurs. Heeft de Franse elite er in haar relatie met de naties haar kerkbeleid doorgezet, of hebben ook hugenoten in Franse overheidsdienst of als patroon er een kerk opgezet? Antagonisme onder Amerindianen tegen Frankrijk en Rome kon hugenoten mogelijk zowel politiek alsook religieus ontvankelijkheid opleveren voor hun bedoelingen en activiteiten.

Allereerst geven we een globale samenvatting van Amerindiaanse samenlevingen en een overzicht van de geopolitieke ontwikkelingen. Vervolgens worden de koloniale ontwikkelingen specifiek nagegaan en de karakteristieken van de rooms-katholieke omgang met de naties en religieuze kansen voor hugenoten, zowel aan de oevers van de Sint-Laurens als in Acadia. Dat betreft de periode van 1598 tot 1632, omdat er toen sprake was van migraties van rooms-katholieken en hugenoten. In de verwickelingen die ontstonden, tekenden zich de kenmerken af van een missionaire benadering. De rooms-katholieke missie kreeg er voluit haar spankracht sinds 1663. Er deed zich een intense verstrengeling voor van kerkelijke activiteiten en politiek waardoor de kerk beslag legde op de Amerindiaanse wereld en leefwijze. Dit manifesteerde zich zozeer in de politiek-sociale en economische gebeurtenissen dat het een thematische behandeling van haar bestaan en missionaire ontmoeting overbodig maakt. Deze kerkpolitieke samenhang geeft tegelijk een antwoord op de vraag wat de rol en reikwijdte was van de protestantse kerk temidden van de vele naties in het noordoosten van Amerika.

2. Amerindiaanse samenlevingen²

Nomadische naties leefden als jagers, verzamelaars en vissers in het Atlantische kustgebied zoals de Micmacs in Acadia, de confederatie van Abenaki in (nu) Maine en de Maliseet van (nu) noord New Brunswick. Andere Algonkin sprekende naties waren de Cree, Naskapi en Montagnais ten oosten van Quebec (Alkonginwoord voor 'vernauwing van de rivier'). De Huron leefden rond (nu) Georgian Bay en bestonden uit de naties aangeduid met de namen Beer, Hert, Koord en Rots. Canadese antropologen die hun onderzoek op de oorspronkelijke naties of de First Nations richten, benadrukken soms de verschillen in sociale systemen, in politieke regelingen en religieuze overtuigingen, soms de gemeenschappelijke kenmerken. Canadese historici onderzoeken veelszins de relatie van Fransen of Engelsen en de naties. Zij stellen het begin van de Canadese geschiedenis veelszins bij de komst van Europeanen. Hun evaluatie wordt dan vaak bepaald door de vraag welke culturele bijdrage Europese regeringen, elk voor zich dan wel in wederkerige concurrentie en mogelijke meerwaarde, leverden in hun betrekkingen met Amerindiaanse volken. Hier kijken we eerst kort naar de politiek-sociale inrichting van deze samenlevingen en vervolgens naar de rol van hun religie.

Verschillen tussen Amerindiaanse volken deden zich in ieder geval voor in de wijze waarop naties hun 'langhuis' en semi-permanente dorpen, elk als een samenstel van langhuizen voor onderdak van diverse families en generaties, inrichtten en bestuurden. Hiërarchische verhoudingen waren alle naties vreemd. Besluiten over alle zaken als oorlog en vrede, jacht, relaties met andere volken, kwamen in de dorpsgemeenschappen op basis van consensus tot stand. Vaak zwaaide een moederoudste, matrilineair aangesteld, de scepter in het langhuis.

² Geraadpleegd zijn vooral Moogk, *Cultural History* (2000), Sioui, *Les Hurons-Wendats* (2000), Zimmerman, *Indianen* (1997), Trigger, *Natives and Newcomers* (1985), Axtell, *Indian Peoples* (1981) en Trudel, *Beginnings* (1973).

Vrouwen droegen zorg voor het collectieve levensonderhoud, beslisten bijv. over de tijd voor het begin van de jacht en verzorgden de veldgewassen en de oogst.

In religieus opzicht waren er evenzeer verschillen en overeenkomsten. Oosterse Alkongin volken kenden een hogere geest, *kitchi-manido*, soms vergeleken met de christelijke God als Schepper. Alle naties geloofden dat het leven na de dood zich voortzette, waarom doden met respect werden behandeld. Door dromen en visioenen werd contact gezocht met de geest van voorouders en stamverwanten. De politiek-sociale orde werd afgelezen uit de spirituele omgang met de geestenwereld. Door rituelen en reinheidsceremoniën kon orde en vrede in de samenleving worden (her)bevestigd zolang deze spoorden met de traditionele leefwijze van voorouders.

In iedere gemeenschap was een mantri of sjamaan, een 'priester', de centrale figuur. Hij werd geraadpleegd voor gebruik van geneesmiddelen ten behoeve van fysiek welzijn en het oplossen van psychische problemen. Door zijn wijsheid en verbeeld contact met geesten en voorouders diende hij het welzijn van de gemeenschap om collectief de overlevingskansen te vergroten. Als lid van de natie en van een generatie was ieder onderdeel van het geheel. Het consult van de sjamaan was niet het enige redmiddel voor oplossing van het kwaad dat zich voordeed. In elk dorp werd een sauna gebruikt als instrument van zelfreiniging. Een wigwam of tent overspande een vuur waarop meestal twee stenen lagen, een als symbool van de hemel of eerste voorvader, de andere van de aarde of de voorouderlijke grootmoeder. De tent had – zij het niet bij alle Amerindianen - een wijde opening, zodat het vuur meer of minder vrij toegankelijk was. Bij de ene gemeenschap waren de stenen buiten de tent geplaatst, bij een ander dorp lagen ze binnen. Deze werden op het vuur gelegd om vervolgens met water te worden overgoten. In de aldus verkregen dampen werd gemediteerd om zich van boze dromen of kwade gedachten te reinigen. Door zelfreiniging kwam naar hun opvatting de nodige energie vrij en werd herstel gevonden van persoonlijke levenslust. Collectieve rituelen en feestvieringen rustten op overgeleverde legenden als evenzoveel verklaringen voor natuur, geschiedenis, menselijk bestaan en samenleven. Dat was bron van praktische levenswijsheid ten bate van persoonlijke en collectieve zelfbevestiging.

De komst van Fransen en hun religieuze rooms-katholieke (mogelijk ook protestantse?) gebruiken was voor de naties een uitdaging deze in te passen in eigen cultuur en zich te verrijken met andere elementen. Volgens antropoloog Trigger bleven de naties vanaf het begin ondanks de vestiging van Frans bestuur naar eigen besef onderhuids in het Franse koloniale gebied een eigen politiek, sociaal en religieus leven leiden. Fransen meenden dat zij het leven en de Amerindiaanse leefwijze bepaalden. Vanaf hun komst zouden Amerindianen op Fransen hebben neergekeken vanwege hun baardgroei die symbool stond voor domheid. Dit nam ontvankelijkheid bij de naties voor nieuwe religieuze gebruiken en rituelen niet weg. Er bestond onder hen immers geen exclusivisme of een monopolierecht voor eigen religie en haar cultus.

3. Geopolitieke situatie: koloniaal bestuur en bezit (1598-1663)

Minstens twee redenen inspireerden koning Frans I in de zestiende eeuw tot interesse voor Noord-Amerika. Via de Sint-Laurensrivier ten noorden van Florida zou een doorvaart zijn te vinden voor de zeeweg naar China dat ook Fransen lokte. Bovendien deden verhalen de ronde dat er op het Amerindiaanse continent een El Dorado, goud en andere kostbaarheden, te vinden zou zijn. Hij liet expedities uitrusten onder Jacques Cartier (1532 en 1541) en Jean François de la Rocque, heer/sieur de Roberval (1541-1543). Met de koning gingen zij ervan uit dat zij niet alleen als ontdekkingsreizigers recht hadden op een ankerplaats aan de Sint-Laurens, maar zonder een bondgenootschap, zelfs zonder toestemming van de Amerindiaanse

naties, i.c. de Hochalandas, zich met kolonisten aan de oever westelijk van Quebec een plaats konden inruimen. Beide pioniers riepen daardoor conflicten met Iroquois over zich af en zagen zich na enige tijd gedwongen het veld te ruimen. De kroon gaf toen voorlopig de plannen voor kolonisatie op.

Rooms-katholieke kooplieden en hugenoten die veelszins uit de adel stamden, grepen naderhand hun kans voor particuliere expedities. Daarvoor was slechts vergunning van de kroon vereist. Zelf moesten reders zich migranten en middelen verschaffen. Zij deden dat met hulp van admiraliteiten en kregen ruimte voor een eigen benadering van de naties. Zij sloten allianties met Amerindiaanse volken, maar niet als instrument voor verovering. Rooms-christelijke orden eisten daartegenover absolute steun voor kerkpolitieke inspanningen tot gebiedsuitbreiding en invloed van de Franse kerk. Om zowel handelsexpansie als religieuze redenen trachtten beiden, hugenoten en de Franse kerk, vooral Nederlanders en Engelsen weg te houden van Amerindianen. Iroquois, vooral Mohawk, zagen er op hun beurt brood in Noord-Europeanen op afstand te houden van Fransen, Huron en Montagnais.

Toch duurde het tot de zeventiende eeuw voordat hugenoten expedities ondernamen, omdat walvisvaarders en andere vissers nog geen behoefte hadden zich overzee te vestigen. Met de opbrengst uit vangsten voor de oostkust van Noord-Amerika keerden ze terug naar de Baskische, Bretonse en Normandische thuishavens. Pas in de jaren 20 van de zeventiende eeuw werd op New Foundland een nederzetting van vissers ingericht met de naam Plaisance (nu Placentia). Deze telde in 1670 nog niet meer dan 250 mannen. Kooplieden die met Amerindianen in bont handelden, stelden nog evenmin belang in duurzame vestiging. Gedurende de zomermaanden ruimden ze er met medewerking van sommige naties tijdelijke nederzettingen in. Ze voeren heen en weer en bleven daarna maanden weg. Daarnaast waren er kooplieden zonder vergunning van de Franse kroon die tegen haar eis tot monopolievorming in - in Europese ogen dus illegaal – met retourschepen de Sint-Laurens bevoeren.

Kolonisatieplannen voor Noord-Amerindiaans gebied groeiden in Frankrijk pas bij Bretonse en Normandische kooplieden na 1590. Hierin liep de rooms-katholieke Bretonse markies Mesgouez, Seigneur de la Roche, voorop als gunsteling van de koningin, Catharina de Medici. Zij werd naderhand berucht om haar moordplan op de protestantse koning Henri IV, dat in 1610 werd uitgevoerd. Aan Mesgouez verleende ze de titel 'onderkoning en eigenaar' van Nieuw-Frankrijk als een niet nader begrensde transatlantisch gebied. Daarmee proclameerde zij haar gezag over de naties in wat nu Canada en Noord-Amerika heet.³ Dit vond rechtvaardiging in het besef van een kerkplicht tot verbreiding van het christendom. Daar zij het oog had op verbreiding van Rome's religie strookte haar besluit in pauselijke ogen met het verdrag van Tordesillas uit 1493 tussen Spanje en Portugal. Vanuit Parijs werd zodoende op basis van middeleeuws gedachtegoed Nieuw-Frankrijk als Frans bezit aangemerkt.

Toen Henri IV in 1598 als Frans vorst nieuwe besluiten nam voor handel en kolonisatie overzee, werden er achtereenvolgens diverse handelsondernemingen opgericht voor Nieuw-Frankrijk. Hij onthield markies Mesgouez de door Catharina verleende titel. Dit niet uit zorg voor Amerindiaanse volken maar als gevolg van het edict van Nantes met hugenoten. Ook onder hen groeide opnieuw belangstelling voor transatlantisch gebied. Mesgouez bleef het koninklijke en het handelspolitieke gezag in Canada vertegenwoordigen, maar hij kreeg in 1598 concurrentie van hugenoten handelsconfraters.

Aan Pierre de Chauvin uit Dieppe, koopman en gouverneur van Pons, of voluit Seigneur van

³Zie vooral Trigger, *Natives and Newcomers*, 1994; Trudel, *Beginnings*, 1973, en Blair, *L' Histoire*, 1886.

Tonnetuit en Honfleur, werd als eerste hugenoot een monopolie gegund. De seigneurie diende te worden opgezet met minimaal 20 kolonisten. De seigneur werd verantwoordelijk voor de bouw van een gemeenschapshuis als eerste opvang voor allen. Mochten kolonisten onvoldoende inkomen hebben door bijvoorbeeld misoogst of slechte grond dan behielden ze het recht op dit onderdak. De seigneur bleef voor hun welzijn aansprakelijk en moest alle kolonisten in zijn gebied grond toewijzen en de bouw van een huis op zijn kosten. Aldus werd er een feodale relatie geconstrueerd tussen de seigneur en zijn kolonisten.

Uiteraard werd er ook iets gezegd over de religie in de toekomstige kolonie. De koninklijke vergunningen voor hugenoten waren op dit punt voorzichtig geformuleerd om in de pas te blijven met de wetgeving, de situatie in Frankrijk en bij geestelijken geen onnodige irritaties te wekken. Henri IV droeg Mesgouez op 'het katholieke geloof' te verbreiden. De term katholiek of algemeen geloof kon zowel op het rooms-christelijke als gereformeerde geloof slaan. In beide gevallen betrof het een universele pretentie. De patenten voor De Chauvin en even later voor een tweede autoriteit in hugenotenkring Pierre du Gua, seigneur De Monts (kortweg De Monts), afkomstig uit een bolwerk van hugenoten Saintonge, waren nog algemener getoonzet. Zij kregen de koninklijke opdracht om volken overzee te brengen tot 'de kennis van God' en tot 'het licht van het geloof', dus invoering van de christelijke religie. Jezuiten verzetten zich tegen deze algemene termen zodra handelspolitieke autoriteiten uit de kring van hugenoten overzee inderdaad op hun wijze zulke patenten gestalte gaven. Er zijn geen aanwijzingen dat de formulering nog vóór 1632 werd gewijzigd. De vage bewoording maakte kooplieden in Rouen soms kopschuw in ondernemingen van hugenoten te participeren. Daar bestonden twee handelscircuits, van rooms-katholieken en van hugenoten. De Chauvin vestigde zich als eerste hugenoot in een gebied dat voortaan als Nieuw Frankrijk werd geclaimd op de oevers van de Sint-Laurens, met 500 kolonisten als luitenant van de koning. Het koloniale bestuur werd daardoor complex. Zijn handelsrelatie met kolonisten en Amerindianen maakte hem tot een handelspolitiek bestuurder. Door zijn feodale status en militaire gezag werd hij een volledig politieke autoriteit. Als militant hugenoot had hij zich in Franse burgeroorlogen ingezet voor het bestaansrecht van de 'religion prétendue réformée'. Met zijn onderneming trad hij in de voetsporen van admiraal De Coligny. Hij behoorde dus tot de hugenoten die geen bezwaar hadden onder Franse vlag te dienen. Zo kon immers ook naar het besef van Du Plessis-Mornay 'goed hugenoot en goed Frans burgerschap' samenvallen. Conform de condities zal hij rooms-katholieke kerkleiders aan boord hebben meegenomen, waarom zijn expeditie door de kerk werd geaccordeerd. Volgens Samuel de Champlain, zijn rooms-katholieke secretaris en reisbeschrijver, nam De Chauvin voor zijn kolonisten - en dat is uitzonderlijk - enkele predikanten mee. Toen hij zich aan de Sint-Laurensrivier vestigde, trok Mesgouez in 1598 met zijn kolonisten naar Acadia op Sable Island, nu Nova Scotia.

In De Chauvins gevolg bevond zich in 1599 behalve De Champlain bovengenoemde De Monts die als tweede voornaam hugenoot in 1603 zelf plannen voor kolonisatie realiseerde, evenzeer met steun van Henri IV. Met Mesgouez toonde hij voorkeur voor Acadia waar hij een kapel bouwde voor samenkomsten van rooms-katholieken, mogelijk ook voor die van hugenoten. Het koude klimaat in de Sint Laurensvallei beviel hem niet. Als handelspolitiek bestuurder onder Mesgouez had ook hij in de kolonie de publieke religie, dus de rooms-katholieke, te behartigen.

Voor het koloniale bestuur ontstonden er zodoende twee regio's met een centrale gouverneur als hoogste representant van de Franse regering van de publieke kerk. Sindsdien groeide de migratie enigszins. Aanvankelijk kwamen er voorts slechts kleine groepen migranten aan.

Sinds de zestiende eeuw tot omstreeks 1760 zijn er in totaal 11.000 Franse kolonisten naar Canada gegaan. Onder hen waren 471 hugenoten.⁴ Pas vanaf 1665 deed zich een forse migratiegroei voor. Toen werden o.a. 'des filles du roi', meisjes en vrouwen in opdracht van de koning, naar Canada werden verscheept om rooms-christelijke huwelijken van mannen met Europese vrouwen in de kolonie te bevorderen. Ondanks hun geringe aantal zetten hugenoten een niet onbelangrijk stempel op de ontwikkelingen. De geestverwantschap met Engelsen, Schotten, Nederlanders, Fransen en Walen aan de Hudsonrivier gaf religieuze kansen voor samenwerking in de communicatie met Amerindiaanse naties, maar het is de vraag of die dan werden benut.

Door enerzijds handelspolitieke instanties, compagnie en seigneurs en anderzijds de aanstelling van een gouverneur ontstond er een tweedeling in koloniaal bestuur. Kerkleiders uit de kring van jezuïeten en van een augustijner kloosterorde, de recollets, kregen met sommige seigneurs zitting in een politieke raad die in Quebec zetelde met de gouverneur aan het hoofd als evenknie van de Compagnie. De dubbele bestuursstructuur gaf verwickelingen tussen enerzijds seigneurs uit hugenotenkring en hun compagnie met anderzijds de kerkleiders en de koloniale regering. Kooplieden sloten immers allianties met diverse naties.

Het handelspolitieke beleid en de relatie met Amerindianen spoorde steeds minder met wat het koloniale bestuur en de Franse regering voor ogen stond, ook in kerkelijk opzicht. Het bracht compagnieën er geleidelijk toe onderhuids structureel een niet-officiële koers in te zetten met betrekking tot grondrechten van natives. De koning en zijn koloniale raad gingen evenals de kerk uit van het middeleeuwse wereldbestuur, negeerden consistent de rechten van de naties.

Compagnieën werden een tijdelijke termijn gegund. De eerste liep af in 1608. Daarna werd de 'Compagnie du Canada' opgericht. In deze onderneming investeerden Rouense kooplieden en hun kerkleiders, een derde deel van de aandelen werd toegekend aan hugenotenkooplieden uit La Rochelle.

Sinds 1612 breidden plantages zich aan de Sint-Laurensrivier en in Acadia uit. In Frankrijk werd toen op instigatie van Catharina de Medici de prins van Condé, Hendrik van Bourbon gouverneur met De Champlain als diens luitenant om de politieke ontwikkeling in beide gebieden te behartigen. Beide regio's werden door het koloniale bestuur als twee 'heerlijkheden' of seigneuries ingericht, één rond de nederzetting Quebec en één rond het fort Port Royal in Acadia. Voor het Sint-Laurensgebied kreeg De Chauvin het handelspolitieke gezag, na 1613 kwam dat daar geleidelijk sterker in handen van De Champlain. In Acadia was de handelspolitieke leiding tot 1608 in handen van De Monts die door Charles de Biencourt en diens zoon Jean de Biencourt de Poutrincourt werd vervangen en in 1627 door Charles de la Tour werd opgevolgd. Intussen was de prins van Condé vervangen door Seigneur D'Aulnay. La Tour zag zich, hoewel hugenoot, als handelspolitiek bestuurder gedwongen de Franse kerkpolitiek uit te voeren en de rooms-christelijke kerk te steunen. In zijn tijd deed zich een politiek conflict voor. Lodewijk XIII had de regio van Acadia aan de capucijnen en aan de recollets als missiegebied toegewezen. De recollets zochten steun voor hun activiteiten bij La Tour, terwijl capucijnen steun kregen van gouverneur Razilly en diens opvolger D'Aulnay. Hun twist bood hugenoten in Acadia meer bewegingsvrijheid.

De kerkpolitieke tweestrijd tussen de orden van de Franse kerk vertoonde zich overigens ook in de regio van Quebec, maar hugenoten kregen er minder voet aan de grond. Daar werkten zowel jezuïeten als sulpiciërs, een andere kloosterorde. Door de Franse minister van oorlog en

⁴ Bernard, *Les familles protestantes*, 628.

handel, Armand de Richelieu, werd in 1627 een nieuwe Compagnie opgestart. Hij had vanaf 1616 steeds meer greep gekregen op het koloniale beleid waardoor jezuïeten geleidelijk aan grotere steun genoten en rond Quebec het gezicht van de kolonie konden bepalen. Sindsdien versterkte zich die invloed ook in de richting van Acadia.

Van 1629 tot 1632 veroverden Engelsen echter Quebec en Schotten maakten zich in 1629-1632 meester van Acadia. Dit riep enige tijd een halt toe aan de invloed van de Franse kerk en haar kloosterorden. Deze wending werd naderhand een keerpunt in de ontwikkelingen ten nadele van hugenoten. Na Franse herovering van beide regio's in 1632 werd De Champlain gouverneur die, zoals gezegd, al in 1599 met De Chauvin was meegekomen. Van die tijd af monopoliseerden de jezuïeten de ontmoeting met Amerindianen. De latere Engelse bezetting van Acadia in 1659-1670 veranderde daar weinig aan. Hugenoten werden belemmerd zich kerkelijk te profileren.

In 1647 onderging de Politieke Raad een reorganisatie. Jezuïeten lieten zich voortaan door één persoon vertegenwoordigen. Deze werd tweede in de hiërarchieke rangorde en in stemrecht waardoor zij kans zagen in de besluitvorming en benoeming van raadsleden uit de kring van de kooplieden te domineren. Ook poogden ze een bisschop uit hun orde over Canada aan te stellen. De Franse koning ging daartoe in 1659 over op aandrang van handelsminister Colbert. In het geheim benoemde hij de jezuïet François de Laval uit Parijs. Deze vertrok naar Canada om het kerkpolitieke heft in handen te nemen. De controverse tussen kooplieden met hun compagnie en de kerk met haar koloniale overheid vond aldus een oplossing. Bisschop De Laval kreeg als lid van de Politiek Raad een imposante positie.

De bestuurlijke verwickelingen hadden na 1632 uiteraard gevolgen voor Europeanen en Amerindianen. Voor Nederlanders aan de Hudson ontstond er een latente dreiging. Fransen sloten met enkele naties een uitgebreider bondgenootschap. De Champlain had overvallen op het oog in het gebied aan de Hudson. Voor zijn veroveringsplan uit kerkpolitieke motieven geboren zocht hij steun van jezuïeten en recollets. Van hun kant kenden Nederlanders, anders dan Engelsen in Nieuw Engeland, aan de Hudson en de Delaware geen intentie tot uitbreiding of verovering van gebied in de richting van de grote meren, ook niet door middel van nieuwe allianties. De Champlains voornemen stuitte op tegenstand van de Compagnie die de gouverneur publiek haar steun ontzegde. Zij vreesde dat Huron, Algonkin en Montagnais hun kans zouden grijpen directe handelsbetrekkingen aan te knopen met Nederlanders. Bovendien oordeelde zij dat de Franse regering en niet de Compagnie de oorlogskosten moest betalen. In deze verwickelingen kristalliseerde zich het profiel van de Franse missie uit. Systematisch trachtte de Franse kerk door het politieke bestuur beslag te leggen op gebied en samenleving van Amerindianen om deze tot de Franse cultuur te bekeren. Het handelspolitieke gezag viel ten prooi aan economische verzwakking van de Compagnie. Internationale verwickelingen in Amerika tussen de Six Nations en de Iroquois die zich nog tegen dominantie van jezuïeten en hun kerkpolitiek verzetten, dwongen de Franse kroon in 1663 de Compagnie geheel over te nemen. Door hun politieke macht en inlijving van Amerindiaanse naties maakten kerkleiders, vooral jezuïeten, zich steeds meer grondbezit eigen en werden als seigneurs koloniale grootgrondbezitters.

Kortom, het politiek-bestuurlijke overzicht toont de handelspolitieke controversen tussen de naties, de kerkpolitieke en handelseconomische tegenstellingen van Fransen en Amerindianen. Bovendien werden er interne Europese conflicten uitgevochten. Dat gaf de inspanningen van de kerk een sterk handelspolitieke context en politiek een eigenaardige kleur.

4. Kolonisatie en kerkelijke ontmoeting

Na de voorgaande algemene schets dienen de ontwikkelingen nader te worden gespecificeerd om de missionaire intenties en activiteiten te verhelderen. Voor de twee bovengenoemde regio's zijn er in de koloniale gebeurtenissen twee fasen te onderscheiden. Allereerst zullen die vóór 1632 worden gedetailleerd voor wat de Sint-Laurens regio betreft en daarna die in Acadia. De vraag is dan vooral in hoeverre hugenoten in deze gebieden tot 1632 een eigen positie voor kerkvorming en ontmoeting opeisten. Wat de jaren 1632 tot 1663 betreft, valt in het bijzonder accent op de vraag, op welke wijze de kerk dan wel de compagnie definitief haar missie en benadering van Amerindianen doorzette. Daarvan vormde de benoeming van François de Laval tot bisschop van Canada de kroon en het einde van dit tijdperk.

4.1. *Ontwikkelingen aan de Sint Laurensrivier (1598-1632)*

Hugenoot De Chauvin was evenzeer als de rooms-katholieke Mesgouez gedreven door kolonisatieambities, waarom zij betrekkingen initieerden met de Six Nations in het voormalige gebied van Iroquois. Hun optreden mondde uit in duurzame kolonisatie. Hun kerkpolitieke activiteiten hadden invloed op Amerindiaanse samenlevingen. Deze vielen uiteen in een fase van koloniale kerkopbouw tot 1618 en een tweede van 1618 tot 1632 waarin twee kerken haar bestaansrecht in Canada publiek betwisten. Een nieuw kolonisatieplan van De Champlain vormde daarvoor een scharnier, mede omdat er in 1618 een nieuwe compagnie werd opgericht en de buitenlandse politiek van de handelsminister Richelieu sterk in opmars kwam.

4.1.1. *Vroeg koloniale en kerkopbouw (1598-1618)*

Anders dan rooms-katholieke kooplieden uit Sint-Malo en Rouen die op particuliere handel en plurale betrekkingen met Amerindianen uit waren, vroeg Mesgouez om een monopolie voor zijn bonthandel. Hij vond daarin ook protestantse kooplieden uit La Rochelle tegenover zich die vrije pelshandel bepleitten. Verdeeldheid was er onder hugenoten en rooms-katholieke kooplieden in gelijke zin over de vraag of zij zich zouden beperken tot het beheer van forten overzee ter verdediging van aanvoerroutes en landingsplaatsen, dan wel of zij tot kolonisatie zouden overgaan zoals Mesgouez en De Chauvin daarvan voorstander waren

Op grond van zijn vergunning plukte Seigneur Mesgouez zijn toekomstige kolonisten van straat en haalde hen uit gevangnissen. De Chauvin ronselde zijn volk voor zijn expeditie in 1599 volgens historici eveneens uit de kring van criminelen en vagebonden, maar vooral uit die van hugenoten en eerbare rooms-katholieke burgers voor zijn tienjarig handelsmonopolie. Met zijn kolonisten streek hij neer bij Tadoussac aan de Sint-Laurensrivier. Dit gebied had de koning echter ook Mesgouez toegezegd. Rivaliteit kon niet uitblijven. Beiden claimden het recht om er zich als heer en meester te manifesteren. Aperte onkunde over de Amerindiaanse situatie leidde dus vanuit een afstandelijke benadering vanuit Parijs tot dubbelcompetentie en bestuurscompetitie. Dat herhaalde zich later in Acadia.

Afgaande op het getuigenis van De Champlain dat De Chauvin predikanten had meegenomen en op zijn vroegere inzet voor de kerk en de hugenotenstrijd, kan worden aangenomen dat De Chauvin 'chanteries' liet organiseren door hugenoten op schepen en plantages aan de rivier. De Chauvin keerde na zijn eerste Atlantische reis terug om voedsel en meer migranten. In Tadoussac bleven zestien mannen achter om er een permanent verblijf op te zetten. De Amerindianen zullen daar niet van opgekeken hebben. Voor de wederzijdse pelshandel waren ze immers vertrouwd met Franse zomernederzettingen in hun gebied. De Chauvin rekende bovendien met de internationale betrekkingen van Amerindianen en behandelde hen niet – zeker niet zonder meer – als Franse onderdanen. Wederzijds was men gewend handelsrelaties

aan te knopen op basis van verdragen. Daarom ging De Chauvin met Montagnais economische allianties aan als transnationale bemiddelaars.

Hun vriendschapsverdrag impliceerde voor Amerindianen dat Fransen in oorlogen van de Six Nations zich tegen Iroquois zouden keren. Daarom kreeg zijn handelsverdrag een politieke lading. Uit reactie op deze alliantie verboden Iroquois Fransen de rivier verder stroomopwaarts te bevaren waardoor handelsbetrekkingen zich politiek verdiepten tussen Montagnais en De Chauvin met zijn kolonisten. Dit bekrachtigde onze seigneur toen hij twee leden van de Montagnais meenam naar Frankrijk. Hij introduceerde beiden in 1603 bij Henri IV in de hoop dat zij na hun terugkeer de Franse cultuur bij hun stamgenoten zouden aanprijzen en ging ervan uit dat de Franse cultuur in vergelijking met de Amerindiaanse een overgewicht had aan kwaliteit.⁵

Tegen De Chauvins handelsmonopolie protesteerden Franse edellieden uit La Rochelle evenals Basken uit de Frans-Spaanse regio, maar deze sorteerden bij de koning geen effect. Zij gingen toen clandestien relaties aan met Amerindianen. Om eigen monopolie te beschermen versterkte De Chauvin de plaats Tadoussac. Dit tegen het advies in van François Gravé du Pont uit Sint-Malo die zich bij hem had gevoegd en compagnon De Monts. Samen vormden deze hugenoten het bestuur van de Canadese compagnie. Zij stelden De Chauvin voor een nieuwe plaats te kiezen, meer naar het westen gelegen, omdat Tadoussac te onveilig lag. Voor de versterking en uitbreiding van de nederzetting verzekerden zij zich vooraf opnieuw van de toestemming van natives. De Chauvins inspanningen om Amerindiaanse jongeren naar Frankrijk te lokken, leverde hem behalve een negatief sociaal-cultureel resultaat, weinig economisch voordeel. Na zijn dood in 1603 werd zijn monopolierecht en nederzetting overgenomen door de rooms-katholieke gouverneur van Dieppe, Aymar de Chastes. Du Pont bleef compagnon. Als gematigd hugenoot genoot hij de steun van kooplieden in Rouen van de gemeente Samuel l' Escherpierre, later predikant in Delft.

Door het overlijden van De Chastes kwam de leiding van de Compagnie geheel in handen van Du Pont. Juist na 1603 kenden de Montagnais, Etchemins en Algonquins een periode van onderlinge vrede en betrokken Huron bij hun confederatie. Vanaf 1604 verschoof de aandacht van compagnon De Monts en van De Champlain bovendien naar Acadia, en wel tot 1613 toen deze kans zag een belangrijker rol te spelen als politiek raadslid in Quebec.

Het gebied van Fransen aan de Sint-Laurensrivier onderging na 1609 nieuwe uitbreiding. In Quebec was intussen een fort gebouwd en een kerk ingericht. De Franse pelshandel verplaatste zich naar het westen, van Tadoussac naar de nederzetting in Quebec om verder te kunnen doordringen in het dieper gelegen bergland. Franse plantages werden een steeds omvangrijker kolonie, al bleven grenzen vaag doordat de Compagnie via haar agenten overal handelde met Montagnais en Huron. Naar Franse reisbeschrijvingen kreeg het gebied vanaf de rivier gezien aan passanten op de schepen de aanblik van een Europees dorp. Smalle en brede stroken land, plantages die zich links en rechts van de door patroons beheerde seigneuries bevonden, stonden loodrecht op de rivier in noordoost en zuidwestelijke richting. Alle in deze plantages gebouwde huizen hadden dus toegang tot de rivier. Wat zich 's zondags afspeelde op de schepen, die al dan niet aangemeerd lagen en op de plantages, ving onmiddellijk ieders aandacht. Zeker waar het luidruchtige 'chanteries' betrof. Onbekend maar onwaarschijnlijk is het dat hugenoten er een kerkelijk bestuur instelden. Men liet het vermoedelijk bij familiale en collectieve bijeenkomsten voor Bijbellezing, gebed en gezang. De kolonie was voornamelijk een mannengemeenschap en er zal geen vraag naar doopbedieningen zijn geweest. Indien al,

⁵Trudel, *Beginnings*, 68.

dan zal dat door rooms-katholieke voorgangers verzorgd zijn.

Du Pont bevorderde vergroting van steun aan Montagnais, daar deze andere naties gunden in Tadoussac met Fransen te handelen. Ondanks hoge leeftijd en regelmatige ziekte zette Du Pont de toon voor diepgaande relaties met de volken. Daarom bleef hij nog tot 1629 actief in de pelshandel vanuit de Sint-Laurensvallei. Zijn voortdurend verblijf in Canada en interesse voor de Amerindiaanse cultuur werden belangrijke ingrediënten voor de opbouw van vertrouwen tussen de naties en de politieke raad in Quebec. Ongetwijfeld zullen de samenkomsten van hugenoten onder de gunstige invloed van het handelspolitieke beleid van Du Pont voortgezet zijn. Van kerkleiders uit rooms-katholieke kring was nog in geringe mate sprake zodat deze geen werkelijk tegenwicht vormden. Toch stond de talige communicatie met de naties nog geheel in het teken van de handel.

Beleidsmatig kwam Du Pont voortdurend met De Champlain in conflict. Van huis uit was De Champlain hugenoot, als rooms-katholiek huwde hij een protestantse vrouw. Ook in Frankrijk was geloofsovertuiging immers persoonlijke keus. Vanwege zijn rooms-katholieke kleur kon hij zijn bestuurspost namens de koning bekleden. Behalve politiek leider werd hij commandant, maar ook zaakwaarnemer van De Monts, betaald door de Compagnie du Canada, sinds 1609 opvolgster van De Chauvins Compagnie. Mogelijk woonde zijn vrouw de samenkomsten van hugenoten bij. In ieder geval kon De Champlain om zijn loyaliteit aan rooms-katholieken, dus de regering alsook aan hugenoten, dus de compagnie, een dubbelrol vervullen. In Frankrijk had hij nog geringe invloed. Vanaf 1612 drong hij aan op uitbreiding van migranten naar Canada tijdens zijn regelmatige overtochten. Hoe fragiel en kleinschalig de kolonie was, illustreert de komst van Gabriel Picardeau, hoofd van een particuliere compagnie uit La Rochelle in 1616. Hij vestigde zich er met vier man, bleef er niet langer dan een jaar. Nog in 1620 bestond Quebec slechts uit 60 Europeanen, een groter aantal overigens dan ooit sinds 1534. In Parijs had De Champlain aangedrongen op de overkomst van 80 personen. Maar hij kwam opnieuw vrijwel met lege handen terug.

In deze tijd werd hij in handelspolitiek opzicht overvleugeld door Du Pont. Deze stond in nauw contact met de zwager van de prins van Condé Hendrik II, graaf van Montmorency die in Frankrijk de belangen van de Compagnie bij de koning behartigde. Waarschijnlijk bepaalden de grote winsten van suikerplantages in de Caraïbiën de ontevredenheid in de kringen van de Compagnie du Canada en het ongenoegen over geringe successen in de bonthandel. Toch zal ook de religieuze samenwerking tussen de Montmorency in Frankrijk en Du Pont in Quebec een betekenisvolle rol hebben gespeeld in de aversie tegen De Champlain. Sinds 1609 werd er voornamelijk gehandeld met Huron, al concentreerde De Champlain zich in bestuurlijk opzicht traditioneel nog op de Montagnais die hij zag als Franse onderdanen. Van hun kant zagen Montagnais hem slechts als woordvoerder van de koning, omdat hij diens luitenant-generaal bleef. Zijns inziens moesten er dus meer migranten aangevoerd voor het welslagen van de kolonie en op landbouw ingezet. Kolonisten die hij als leden van de Franse volkskerk beschouwde met uitzondering van hen die zich nadrukkelijk als hugenoten profileerden, moesten Amerindianen door hun christelijke gedrag ertoe te brengen hun gebruiken en hun 'barbaarse' leefwijze radicaal op te geven. Hij ging evenals De Chauvin eerder uit van de meerwaarde van de Franse religie en taal, die daarom door iedereen diende te worden gesproken. Maar Du Pont en andere handelsvertegenwoordigers hadden zich native talen eigengemaakt en bezigden zoveel mogelijk de taal van de Huron als belangrijkste handelspartners. Tegelijk maakten ze zich vertrouwd met de native leefwijze door uitgebreid kennis te nemen van haar cultuur. De controversen tussen Du Pont en De Champlain groeide in de jaren twintig uit tot een voortdurend conflict.

De taal bleef een forse barrière voor wederzijds begrip en religieuze ontmoeting. Om die hindernis voor communicatie te slechten werd een oplossing gezocht langs twee wegen. Een eerste plan kreeg prioriteit in de uitvoering. Dit behelsde de uitnodiging van native jongeren om hen met de schepen naar Frankrijk te laten gaan. Dit plan stuitte op hun onwil een opleiding in Frankrijk te volgen, van hun stamverwanten te worden gescheiden en later als Franse tolken en belangenbehartigers onder eigen mensen op te treden. Het had De Chauvin behalve een negatief sociaal-cultureel resultaat, weinig economisch voordeel opgeleverd. Daar dit plan aanvankelijk toch voorkeur bleef houden, werden de pogingen om Amerindianen Frans te leren en te laten gebruiken niet opgegeven. Tegelijk werd een tweede plan uitgevoerd en met het eerste verbonden. Vanaf 1610 werd een jonge Fransman Etienne Brulé uitgeleend aan een Amerindiaanse Huron stam en uitgewisseld met een Huron jongere, Savignon. Deze werd naar Frankrijk opgezonden om met de Franse cultuur goede sier te maken. Brulé werd volgens Franse reisbeschrijvers de eerste Europeaan die zich volledig aanpaste en zich als een 'wilde' kleepte. In de jaren 20 keerde dit vraagstuk naar wederkerige sociale en religieuze omgang terug. Succes van de uitzending van Amerindianen naar Frankrijk bleef echter uit. Het leverde amper enige Franssprekende natives op. Nog in 1667 klaagde minister Colbert in Parijs dat Amerindianen de Franse taal niet wensten te spreken, zelfs niet ten behoeve van wederkerige betrekkingen. Het tweede plan bracht aanzetten voor missionaire activiteiten die in heuse ontmoetingen gestalte kregen.

4.1.2. *Vroege aanzetten tot ontmoeting*

Uitlevering van Franse jongeren bood niet alleen Etienne Brulé onder Huron maar ook Nicolas Marsolet die aan Montagnais werd afgestaan, kans van slagen. Zij wekten het vertrouwen van natives en dienden naderhand als tolk voor Franse handelstransacties met Amerindianen. Met hen vestigden zich gewapende agenten van de Compagnie onder deze natives om contacten van Hurons met Nederlanders en Engelsen te voorkomen. De gewapende mannen waren ex-militairen en ook zij toonden zich zeer ambitieus in hun aanpassing aan de Amerindiaanse leefwijze. Ze ontvingen daarvoor een ruime beloning van de Compagnie en door jarenlange diensttijd verwierven ze zich recht op grootgrondbezit in de kolonie. Voorop stonden dus opnieuw de handelseconomische belangen.

Hun integratie in de Huron en Montagnais gemeenschap bewezen Fransen in het dragen van sneeuwschoenen, het gebruik van kano's en jachtmethoden, hun deelnemen in saunarituelen of stoombaden. Vooral dat laatste leverde hen onder Amerindianen grote waardering op. Toen dat onder Fransen bekend werd, ontstond er in de kring van jezuiteten heftige discussie over de rol en erkenning van sjamanen in native gemeenschappen en het gebruik van de saunarite. De vraag was of saunagebruik een religieuze dan wel een psychisch-humane functie had. Rooms-katholieken meenden over het algemeen dat Amerindianen door middel van hun saunariten contact zochten met 'de duivel en de boze geesten' om zich van kwade gedachten en machten te vrijwaren en heil, geestelijke kracht, te ontvangen. Wendat jongeren in Quebec menen vandaag – zo bleek mij in gesprekken met hen – dat hun voorouders daarin destijds een middel zagen tot slechts persoonlijke zelfbevestiging. Tegenwoordig zoeken zij naar wegen dit saunagebruik te promoten tot behoud van eigen Indiaanse identiteit en cultuur.

Voor een duurzaam verblijf in de Amerindiaanse leefgemeenschap kregen Brulé en Marsolet jonge vrouwen tot hun beschikking. Amerindianen kenden vrije, wisselende seksuele omgang voordat een huwelijk werd gearrangeerd en was basis voor volwaardige verbondenheid met hun gemeenschap. Sommige Franse jongeren lieten een huwelijk op wettig Amerindiaanse wijze sluiten en trokken definitief in het gemeenschappelijke langhuis in. Anderen bouwden

een eigen onderkomen, omdat ze of niet huwden of zich slechts wensten te laten vergezellen door Amerindiaanse vrouwen. Voor deze omgang gold onder Amerindianen als een van hun kernwaarden het verbod op jaloezie dat ze als een sociaal kwaad beschouwden. Was dit kwaad geschied, dan moest men zich door saunariten daarvan grondig reinigen zodat harten niet langer vervuild en relaties vertroebeld bleven. Vrije sexuele omgang was naar Amerindiaans besef voor jonge mensen juist een oefenschool tegen jaloezie. Franse jongeren konden zich door hun omgang met dochters van vooraanstaande Amerindianen bovendien van goede en uitgebreide sociale contacten voorzien. Zodoende creëerden ze een belangrijk netwerk voor veel nuttige relaties.

Daartegenover werd het afbreken van bestaande en ontstane relaties in principe niet negatief opgevat. Echtscheiding of wegzending van meisjes met wie men enige tijd had samengeleefd, was onder Amerindianen geen schande of bewijs van ontoring. Zeker niet wanneer dat gepaard ging met het aanbieden van veel en vooral waardevolle geschenken. Verbreking van wettige huwelijken kwam vaak voor. Wegzending van vrouwen werd soms zelfs gewaardeerd boven een duurzaam verblijf in het langhuis. Voor deze afweging waren van doorslaggevend belang de condities en omstandigheden die er door zouden ontstaan. Behalve economische allianties leidden sociale en seksuele omgang en verbintenissen ertoe dat diverse Franse tolken en handelaars volledig werden opgenomen onder de naties en zich haar mores eigen maakten. Hun politieke Franse autoriteiten bewaarden echter veel afstand, minder dan kooplieden uit hugenotenkring. Het tweede plan voor ontmoeting bleek dus haalbaar en bood mogelijkheden voor talige verdieping in de communicatie en religieuze ontmoeting. Het resultaat van deze aanzetten voor ontmoeting kan worden aangeduid als een omgekeerde missionarisering en moralisering van voornamelijk Franse mannen door de naties. Waar mogelijk verzoeken tot bediening van de doop van kinderen of Amerindianen naar Franse riten opdoemden, zullen rooms-katholieke voorgangers deze hebben verzorgd, al lijkt het aannemelijk dat kinderen uit Fransen en Amerindianen als ongedoopten of ‘wilden’ en heidenen opgroeiden. Huwelijken werden immers op native wijze voltrokken.

4.1.3. *Consolidatie van kolonie en kerk (1615-1618)*

De omgekeerde missionarisering en moralisering van Franse jongeren kreeg dus effect en Fransen integreerden in Amerindiaanse gemeenschappen. Sinds 1615 koesterden kerkleiders plannen zelf naar Amerindiaanse gemeenschappen te gaan. Gebrek aan financiën deden hen daarvan alsnog afzien. Naderhand meenden ze zich op Amerindianen in eigen omgeving te moeten concentreren, waarom ze zich op de regio van Quebec oriënteerden. Daar werkten vier priesters van de recollets. Ze zagen er hun aantal in de winter van 1616-17 teruggebracht tot een enkeling. Pas na 1618 kreeg hun werk een heldere gedaante en kwam er meer oog voor ontwikkeling van duurzame contacten met de naties.

Op basis van sociale jongerensuccessen intensiverden zich vooral de politiek-economische betrekkingen met Amerindianen. Een van de voornaamste stamoudsten in Tadoussac werd uitgenodigd zitting te nemen in de Raad te Quebec. Deze gaf daaraan gehoor en verscheen vaak op charmante wijze naar Frans gebruik. Want Amerindianen waren door de Franse mode geïmponeerd geraakt. Het dragen van hoeden fascineerde hen evenals de daarmee gepaard gaande Franse begroetingsrituelen. Bij zijn binnentreden groette dit stamhoofd dan ook de aanwezigen door op zwierige wijze zijn hoed af te nemen en het buigingsritueel uit te voeren dat hij Fransen had zien doen. Voorts ging hij amicaal om met de luitenant van de nieuwe Compagnie, monsieur Charles du Plessis-Bochart, die het stamhoofd betitelde als zijn jongere broer. Desgevraagd zei hij de opvoering van dit begroetingsritueel te zien als bewijs dat hij

zich één wist met de Fransen.⁶ Daarmee zal ook zijn dagelijkse omgang met Du Plessis-Bochart zijn getypeerd.

Door de koloniale raad en de compagnie kreeg de Franse kolonie definitief een kerkpolitiek gezicht. De Franse regering werd immers gebruikt voor overheersing van de rooms-katholieke kerk onder kolonisten en in de relatie met Amerindiaanse naties, ook al leidde het koloniale bestuur nog steeds een dubbelbestaan door de grote importantie van de compagnie en van hugenoten.

Het octrooi van de Compagnie du Canada liep in 1618 af en graaf Montmorency bezorgde de nieuwe compagnie in handen van de familie De Caëns uit Rouen. Tegelijk werd opnieuw een streep gehaald door de rekening van De Champlain en zijn ambities om hoogste bestuurder van Canada te worden. Lodewijk XIII stelde Henri de Lévi tot gouverneur aan. Voor hugenoten zal het geen wijziging hebben gebracht in de publieke uitoefening van hun religie, daar Du Pont zijn vooraanstaande plaats bleef behouden. Meer nog was echter van belang hoe de nieuwe seigneurs zich opstelden en hoe zich de verhouding ontwikkelde tussen Montmorency en de nieuwe buitenlandminister Armand-Jean du Plessis, kardinaal Richelieu die Montmorency in 1625 dwong zijn positie als zogeheten 'onderkoning van Nieuw Frankrijk' op te geven omdat hij meer jezuïeten naar deze kolonie gezonden wilde hebben. De Caëns waren nieuwkomers voor een nieuwe episode in de koloniale ontwikkelingen, ook voor de kerk. In Frankrijk zetten de koning en zijn handelsminister koers naar een wending in hun kerkbeleid door zoveel mogelijk hugenoten ertoe te brengen hun protestantse geloof af te zweren. Dat had ook invloed op de relatie met Nieuw Frankrijk. Lodewijk XIII stelde hoge posities in het vooruitzicht bij terugkeer naar de publieke kerk. Guillaume de Caën behoorde tot de hugenoten, anders dan zijn neef Emery de Caën, en gaf daaraan gehoor. Tot dat moment was hij kapitein van de marine van Ponant, de 'westerse' vloot van Frankrijk. Hem werd nu de rang van admiraal aangeboden voor de vloot van Nieuw Frankrijk en hij kreeg een belangrijk aandeel in de Compagnie. Zodoende kreeg de onderneming in de volksmond de naam 'Compagnie de Caën'. Naar inschatting van Rouense kooplieden zou deze niet veel goeds brengen. Het bevel van de koning dwong ook hen echter hun rechten aan deze Compagnie af te staan.

Kortom, er kwam in 1618 een nieuwe fase in zicht. In bestuurlijk opzicht bleef de gouverneur direct vertegenwoordiger van de kroon en hoogste autoriteit in de kolonie, ook al diende hij geducht rekening te houden met het Compagniegezag. Voor hugenoten bleef de situatie gunstig. De Champlain werd geen gouverneur en Guillaume de Caën kon samen met Du Pont een gunstig religieus en politiek klimaat garanderen, hoezeer het handelspolitieke gezag een tijdelijke aangelegenheid was. Kolonisten waren bovendien bestuurlijk en juridisch in de praktijk afhankelijk van hun feodale heer.

4.1.4. *Kolonie en kerk aan de Sint-Laurens (1618-1632)*

In 1618 kwam De Champlain in samenwerking met de paters Denis Jamet en Joseph Le Caron van de recollets tot een nieuw kolonisatieplan. In zijn ogen waren er te weinig priesters en hij vroeg de koning meer geestelijken te sturen. Politieke autoriteiten zetten een beleid in met als uitgangspunt dat een andere christelijke geloofsgemeenschap dan de rooms-katholieke voortaan niet meer kon worden gedoogd. Namens de koning werd aan elke kolonist Rome's christelijke religie opgelegd. De controverse tussen Du Pont en De Champlain verdiepte zich tot een permanent onderhuids conflict. Dit uitte zich in steeds meer politieke aangelegenheden

⁶Trudel, *Beginnings*, 159.

dan alleen het taalbeleid van de Compagnie als tegengesteld aan dat van De Champlain en de Franse kerk.

In sociaal-economisch wenste De Champlain nu in te grijpen. Hij begon Montagnais er beleidsmatig toe te bewegen zich als landbouwers rond Quebec te vestigen. De Compagnie had echter belang bij leveranties van beverhuiden en moedigde Amerindianen aan hun jagersbestaan voort te zetten, o.a. ten gunste van de Parijse hoedenindustrie. Dat laatste spoorde met wat Montagnais zelf voor ogen stond, voortzetting van de handel zonder verlies van jachtgronden of afgedwongen permanente vestiging in een door de koloniale raad aangewezen gebied.

Ondanks verzet tegen zijn plannen ging De Champlain door en pakte de politiek-sociale organisatie van Amerindiaanse gemeenschappen aan. Problemen spitsten zich toe op de benoeming van stamoudsten of 'chiefs'. Hij trok het recht van benoemingen naar zich toe. Toen Montagnais hem vroegen hun leider Miristou als zodanig te aanvaarden, vatte Champlain dit op als invulling en erkenning van zijn benoemingseis. Vervolgens verlangde hij van hen dat ze een raad van oudsten zouden instellen. Zelf stelde hij daarvoor als hoofdraadslid Chomina als lid van de Montagnais aan. Hij veronderstelde dat hiërarchische verhoudingen niet alleen bekend maar ook geaccepteerd waren. Amerindianen waren echter onbekend met rangen en standen. Zij kenden slechts een platte organisatie van hun leefgemeenschap. Daar kwam bij dat Chomina onder Amerindianen geen vertrouwen genoot, noch in concreet aanzien noch in leefwijze. Hij stond eerder bekend om zijn drankverslaving. Ondanks dat alles schreef De Champlain in 1629 uiteindelijk een benoemingsceremonie uit. Op zijn uitnodiging gingen Montagnais in, omdat zij verwachtten dat hun bondgenootschap zou worden bekrachtigd en gevierd. Toen hun stamhoofden zich er presenteerden en bijeen waren vatten ze dat op als een politieke plechtigheid waarbij ze zichzelf zagen als gelijkwaardige partners van de Franse regering. Voor De Champlain betekende het de onderwerping aan het koloniale gezag.

Voor De Monts en Du Pont hadden zulke allianties met bijbehorende feestvieringen slechts sociaal-economische betekenis. Deze relaties liepen uit op uitwisseling van voorwerpen en voorzieningen. Amerindianen gingen over tot het gebruik van Europese goederen. Vooral Franse ketels raakten in zwang. Amerindianen verbaasden zich er trouwens over dat Franse kooplieden en voorname personen als De Champlain niet in staat bleken zelf hun ketels te fabriceren. Los van het politieke bestuur voerden kooplieden zowel onder de vlag van de Compagnie als particulier vanuit Europa wijn en andere alcoholische drank in evenals wapens om als ruilmiddel te dienen. Voor hun contacten met de naties bleven ze op Huron aangewezen omdat deze ondanks de goede betrekkingen eigen handelsroutes naar het westen voor Fransen geheim hielden. In een later stadium sloten zij militaire bondgenootschappen om met Fransen zich tegen andere Europese naties te keren. Terwijl dus politieke bestuurders op verre afstand van de naties bleven staan, mengde een handelspolitieke elite zich steeds sterker via haar agenten en jeugdige tolken in de sociaal-culturele ontmoeting met Amerindianen.

Het is onduidelijk in hoeverre deze ontmoeting door hugenoten werd gebruikt voor missionaire activiteiten en in hoeverre zij hun kerkplanting communiceerden met Amerindianen. Er bleef dus veel religieus onbegrip in de lucht hangen.

Handelseconomisch kwamen relaties met Montagnais nogal eens onder druk te staan wanneer deze onverwacht prijsverhogingen invoerden in ruil voor Europese goederen. Zulke spanningen kwamen eerder in 1617 en opnieuw in 1627 tot een ontlading en leidden volgens antropoloog Trigger Amerindianen tot het vermoorden van enkele Fransen. Voor het

bewerken van verzoening waren Montagnais gewoon geschenken aan te bieden aan hun tegenstanders. Na de moordpartij in 1627 nam De Champlain het initiatief om naar Frans recht aan de moordenaars een doodvonnis te voltrekken. Tussenkost van Du Pont verhinderde de uitvoering daarvan. Hij bepleitte het geschil naar Amerindiaans gebruik af te handelen. Dat gebeurde tot groot ongenoegen van De Champlain die de getroffen regeling als afkoop en persoonlijk en collectief als politiek gezichtsverlies beschouwde. Misverstanden rezen ook in sociaal opzicht toen aan De Champlain de zorg was toevertrouwd voor enkele Amerindiaanse meisjes. Volgens de voornamen ouders betrof het slechts een tijdelijke zorgmaatregel. De Champlain stuurde beiden echter naar Frankrijk voor opvoeding en onderricht in een klooster. Onbegrip en ongenoegen daarover explodeerde in een opstand tegen De Champlain en werd in 1629 een reden voor Amerindianen om partij te kiezen in een oorlog tussen Engelsen en Fransen. Ze boden Engelsen hulp om Fransen uit Quebec te verdrijven. In 1627 werd bovendien een korte vrede met Mohawk verbroken, waarom De Champlain het plan opvatte Iroquois te vernietigen ingeval Engelsen en Nederlanders niet van het Amerikaanse continent konden worden verjaagd. De Compagnie verzette zich daar furieus tegen, maar de Franse regering wist zich gesteund door de kerk en trok aan het langste eind. Deze verwickelingen liepen voor Fransen op niets uit, zoals zal blijken wanneer de betrekkingen van Nederlanders, Mohawk en Mahican in hoofdstuk vijf aan de orde zijn. Ook in deze tijd bleef het aantal Franse kolonisten vrij gering. In 1627 waren er in heel Nieuw Frankrijk niet meer dan 107 Franse mannen aanwezig.

Opnieuw was toen de Compagnietermijn verstreken. Door toedoen van Richelieu werd de Compagnie du Sacrament opgestart met de bedoeling o.a. de Franse kerkmissie volledig te gaan uitvoeren. Het zou de politiek-sociale verwevenheid met kerkelijke activiteiten nog stringenter maken. Daarvoor werden veel vrouwelijke geestelijken ingezet.

Terwijl de relaties tussen Europeanen en Amerindiaanse naties zich steeds verder uitbreidden, begonnen Fransen de Nederlandse en Engelse benadering van commentaar te voorzien. In hun ogen aanvaardden Nederlandse koloniale bestuurders sociaal ongewenst gedrag van Mohawk, zoals het stelen of onteigenen van vee en het mishandelen van kolonisten. Hun publieke ergernis luchtten ze daarover bij onderlinge contacten en ze zeiden of schreven dat zij zich dergelijke vernederingen niet zouden laten welgevalen. Hun stellige conclusie was dat Nederlanders en Walen tolerant waren tegenover Amerindianen om zoveel mogelijk profijt te trekken. Franse kooplieden zeiden echter meer begrip te hebben voor de Nederlandse bondgenootschappen met Amerindianen. Deze controversie verdiepte zich in de omgeving van Schenectady tussen Nederlanders, Mohawk en anderzijds Fransen met hun Amerindiaanse bondgenoten waar het, zoals zal blijken, tot een treffen kwam.

Historici wijzen er vandaag op dat de Franse compagnie en de kerkpolitieke autoriteiten in Nieuw-Frankrijk evenals de Engelsen sinds 1623 profiteerden van de WIC. Het anti-Spaanse WIC-beleid dat vanuit de Republiek werd gevoerd en waarvoor in intra-Europese kringen ontzag werd afgedwongen, veroorzaakte dat Spanjaarden niet bij machte waren de koloniale inspanningen noch van Engelsen noch van Fransen in het Atlantische gebied, dus in de Caraïbiën en Noord-Amerika, te frustreren waardoor ook Fransen hun ongestoord hun gang konden gaan.

De opbouw van de kolonie was zeker in 1627 een feit geworden. Het koloniale beleid werd doorgevoerd, maar de positie van de Compagnie verzwakte. De nieuwe compagnie en het vertrek van Du Pont werden oorzaak voor missionaire veranderingen. De tegenbeweging van jezuïeten en recollecten tegen omgekeerde missionarisering en moralisering van jongeren werd sterker en een kerntering diende zich aan.

4.1.5. *Missionaire tegenbewegingen*

De integratie van jongeren en handelsagenten riep bij recollets en jezuïeten steeds meer weerstand en verontwaardiging op. Aanvankelijk werd dit uitdrukking gegeven met het argument dat het hun – nog spaarzaamelijke – activiteiten zou dwarsbomen. Zij begonnen zich sterker te richten op Huron die met de komst van Fransen geheel vertrouwd waren geraakt en langzamerhand verwachtte men daarvan bekeringsuccessen. Aan Amerindianen zetten ze hun kerkelijke functie en positie uiteen, het waarom van misbedieningen, ze concentreerden zich op boetedoening en biechtpraktijken, het aanleren van Ave Maria-gebeden, onderricht in de kruissymboliek en de noodzaak kerkelijke begraafplaatsen af te perken om heilige plekken af te schermen van de onreine wereld. Er deed zich een verschil in benadering voor tussen recollets en jezuïeten als tegenbeweging van Franse integratie in Amerindiaanse samenlevingen.

Evenals hugenotenkooplieden maakten recollets zich de Huron- en Montagnaistalen eigen waar en voorzover mogelijk, al bleven ze Amerindianen dwingen Frans te leren spreken. Door hun kerkelijke praktijk begonnen zij hen al meer te vergelijken met hun sjamanen. Hun doopritueel werd opgevat als een genezings- en alliantieceremonie. Recollets beperkten zich niet tot hun kerkcultuur maar ondersteunden De Champlains beleid om Huron en Montagnais temidden van Europeanen als landbouwers te laten vestigen. Dat zou hun bekering bevorderen. Scherpe veroordelingen deelden ze uit aan wie zich als kerkvertegenwoordigers omgekeerd temidden van Amerindianen vestigde. Dat stond hun inziens de christelijke zedenwet hen niet toe. Ze gingen daarin zelf halverwege door in de richting van Amerindiaanse gemeenschappen te trekken en eigen onderkomens op te trekken aan de rand daarvan. Aanwezige tolken en kooplieden werden gebruikt voor de communicatie, maar deze moesten het ontgelden waar ze zich al te zeer aan het nieuwe milieu aanpasten. Vooral ergerden kerkleiders zich aan de vrije zeden van jongeren en hun integratie in Amerindiaanse grootfamilies door hun huwelijk met jonge vrouwen.

Om eigen superioriteit in leefwijze te bewijzen trad recollet Joseph de la Roche in rivaliteit met Amerindianen en Franse kooplieden. Hij ging daarin zover dat hij hen uitdaagde voor een beter handelsresultaat, want geestelijken waren zijns inziens beter in handeldrijven met Amerindianen dan compagniedienaren. Zijn project liep echter op niets uit en wekte ergernis onder Huron. Zij vatten zijn afstandelijke benadering en bewoning op als vernedering en ontering van hun samenleving en van Amerindianen als gastheren. De aversie ontladde zich in aanslagen op zijn leven. Dat bracht recollets ertoe gebruik van geweld te propageren als middel tot bekering evenals tegen hugenoten. In de ondersteuning van De Champlains kolonisatieplan concretiseerden ze dat door bij Louis XIII en Richelieu op een verbod aan te dringen voor protestanten om bestuursposten te bekleden, ook binnen de Compagnie. Het had tot gevolg dat Montmorency in 1625 moest wijken voor een rooms-katholiek. De kerkelijke vrijheid werd in Frankrijk voor hugenoten nog verder ingeperkt na de val van de hugenotenvesting La Rochelle in 1628.

In Nieuw Frankrijk lokte het gedrag van recollets verzet uit van kooplieden. Zij hinderden priesters en paters steeds meer in het aanleren van nativetalen om doelbewust het rooms-christelijke beleid te ondermijnen. De recollets zagen daarom de presentie van protestanten als een obstakel voor verbreiding van het rooms-katholicisme. De tegenstellingen groeiden uit tot een onderhuids communicatiebeleid tegen dat van priesters. De Compagnie werd beticht van een verborgen handelsbeleid tegen de kerk.

Jezuïeten kozen echter planmatig voor een andere aanpak. Waar mogelijk mengden ze zich

onder Huron en Montagnais. Kolonisatie zagen ze bovendien als ongewenst bekeringsmiddel. Ook zij trokken naar de Huron gemeenschappen waar ze zich bij langhuizen van Amerindianen en hun tuinen vestigden. Door hun kerkpraktijk uit te oefenen hoopten ze de bevolking naar het veelszins houten kerkgebouw te lokken en uit te dagen tot enig onderricht. Waar mogelijk doopten zij personen die zich regelmatig in hun midden ophielden. Gedoopte Amerindianen brachten ze ertoe zich bij hun dorpsamenleving te voegen, waardoor ze een politieke, geen sociale segregatie invoerden. Gedurende hun wederzijdse omgang bleven ze aandringen op vermenging, terwijl ze in politiek opzicht zich distantieerden van de Amerindiaanse leefgemeenschap. Ze bewerkten dat bekeerde Amerindianen zich onder hun kerkbestuur stelden. Daarin zetten ze zich af tegen Franse handelsagenten en tolken die in Amerindiaanse samenleving opgingen. Aan de rand van Huron gemeenschappen ontstonden er op die manier christendorpen met een kerk, onderkomens van het kerkpersoneel, school en winkels voor voorzieningen. Aldus profileerden ze zich als kerkpolitieke leiders. In hun economisch beleid keerden zich niet, zoals recollets, tegen de beverjacht. Ze baseerden hun contact met natives juist op de sociaal-economische verdragen, zodat handel, bestuur en kerk samenvielen.

Uit hun midden maakten Jean de Brébeuf en Anne de Nouë onder de bevolking naam als sjamaan, onder meer als regenmaker.

Geestelijken wierpen zich bovendien waar mogelijk op als voogd van jongeren, zoals voor Amantacha uit de stam van de Attigneenonghahac. Deze werd naar Frankrijk gezonden en in 1627 in Rouen gedoopt. Alle hoop door hem meer ingang onder Amerindianen te krijgen vervloog. Het schip waarop hij zich in 1628 bevond voor terugkeer naar Canada, werd door Engelsen in beslag genomen. Na een jaar in Engeland doorgebracht te hebben kwam hij inderdaad terug, maar hij toonde zich met hart en ziel opnieuw een Huron. Voor hen werd hij een waardevolle bemiddelaar in de onderhandelingen met zowel Fransen als Engelsen. In 1636 kwam hij om bij een opstand.

Missionaire activiteiten bleken dus onder Huron effectief. Naast hun gemeenschappen verrezen er christelijke dorpen met een kerkpolitiek bestuur. De koloniale ontwikkelingen werden in 1629 onderbroken door de oorlog met Engelsen. Quebec en Acadia vielen tot 1632 in Britse handen.

4.1.6. *Politieke ruimte voor hugenoten (1618-1632)*

De komst van Guillaume de Caen in 1618 betekende enige garantie voor het voortbestaan van de kerk of preekplaatsen van hugenoten in de regio rond Quebec. Zodra hij zijn plaats in het koloniale bestuur innam en met zijn neef zijn exclusieve handelsrechten onder de kolonisten erkend zag, verzette hij zich tegen de rooms-christelijke kerkpolitiek. Dit kwam concreet in 1623 tot uiting, toen er twee jezuïeten arriveerden ter aanvulling van het naar de smaak van De Champlain en de kerk te geringe aantal kerkleiders in Quebec.

De Champlain schilderde Guillaume, hoewel gematigd protestant, af als fanatieke aartsvijand van het rooms-katholicisme. Dit waarschijnlijk uit frustratie omdat Montmorency hem bij de benoeming van De Caën had gepasseerd. Inderdaad weigerde deze dat de pas aangekomen jezuïeten onderdak zou worden verleend onder de kolonisten. Daardoor moesten zij hun toevlucht nemen tot het pas opgerichte klooster van de recollets. Bovendien eiste hij in deze regio toepassing van het edict van Nantes met als gevolg dat hugenoten publieke ruimte behielden voor hun samenkomsten die ze bij Cap Tourment op de seigneurie van De Caëns organiseerden.

Volgens historicus Baird werden deze ingericht naar Geneefse riten.⁷ Het wekte ergernis bij rooms-katholieken omdat er veel en voortdurend werd gezongen. Dat betrof ongetwijfeld psalmen op de melodie van Marot, waarbij gedacht kan worden aan Psalm 68 en Psalm 79. Deze werden immers vaak ter motivatie in hugenotenoorlogen gebruikt. Jongeren zongen deze liederen in Frankrijk toen luidkeels op straat. Daarbij hielden zich graag op voor kerkdeuren van rooms-katholieke gebouwen, door hugenoten 'heidense tempels' genoemd. Zulk straatrumoer werd naderhand aangegrepen voor de afschaffing van het edict in 1685. Van enige kerkelijke organisatie door hugenoten zijn er tot dusver in archivalia geen sporen te vinden. Daarom blijft het tot op vandaag onduidelijk wie predikanten aanstelde voor de Franse koloniën en zijn er geen gegevens over de vraag in hoeverre seigneurs zich beijerden voor de invulling van familiale en collectieve samenkomsten. Mogelijk accentueerden hugenoten meer hun geloofsbeleving dan de organisatie van kerkbesturen. Waar predikanten Frankrijk zijn ontvlucht, zullen ze zich zoals we later bij dominee Vincent Joachim Soler in 1630 uit Rouen zullen zien, tot Engelse en Nederlandse gebieden hebben gewend. Uit protesten kan worden afgeleid dat er godsdienstoefeningen werden belegd op aangemeerde schepen en in huizen van hugenoten zoals die van seigneur Caën. Kolonisten stonden immers onder zijn gezag en kregen recht op onderdak in de seigneurie. Vooral na 1626 beklagden jezuiteten zich over de zangdiensten van hugenoten. Ze wendden zich daarover tot Richelieu en de koning. Naar hun inzicht bewerkte Caën dat zeelieden en kolonisten regelmatig in Quebec 'vermaledijde' samenkomsten hielden. In hun klaagschriften beweerden ze ook dat rooms-katholieken werden gedwongen deze hugenotendiensten bij te wonen. Bij herhaling spraken ze daarin over het zingen van 'ellendige Geneefse psalmen'. Dit kan enige invloed dus niet hebben gemist. Indiening van de klachtenstroom bleek effectief. De gouverneur kreeg opdracht het psalmzingen te verbieden. Evenmin mochten publieke gebeden van hugenoten nog langer getolereerd. Het is waarschijnlijk dat seigneurs en scheepskapiteins er mee doorgingen. Want de klachten bleven aanhouden. Champlain wierp zich toen als bemiddelaar op. Hij bezorgde beide partijen een compromis. De gebedsbijeenkomsten op schepen aan de oevers van de Sint-Laurensrivier en bijeenkomsten in de kolonie zouden worden geduld, maar het psalmzingen werd verboden. De kerkpolitieke druk van jezuiteten bleef toenemen. Gouverneur Henri de Lévi toonde zich overigens ontevreden over het geringe aantal bekeerlingen onder Amerindianen. Op eigen kosten liet in 1625 drie jezuiteten naar Quebec liet komen. Hij was voorstander van een nieuwe omslag in missionair beleid. Franse tolken moesten voortaan in Quebec gestationeerd. Hen werd verboden zich nog langer temidden van Huron op te houden. Jonge Huron moesten ook naar Quebec worden gehaald. Brulé werd naar Frankrijk gestuurd. Jezuiteten dwongen samen met de recollets Guillaume de Caën uit de koloniale raad te verwijderen en tot zijn terugtreden uit de Compagnie. De Champlain was hun woordvoerder. Bovendien wisten ze de gouverneur met rugdekking van Lodewijk XIII tot zijn besluit te brengen alle vooraanstaande publieke posten exclusief aan lidmaten van de publieke kerk te gunnen. Dat gold zowel politieke als handelseconomische en militaire posities, o.a. het bevelhebberschap voor de vloot en kapiteins van Franse schepen. Guillaume de Caën trok zich inderdaad naar Frankrijk terug. Kooplieden uit hugenotenkring werden voorts nauwlettend in de gaten gehouden om hen te kunnen verwijderen. Ondanks deze beknotting in tolerantie zochten hugenoten geen steun bij Europese geestverwanten, al kreeg Frankrijk steeds meer te maken met de invloed van Amsterdamse kooplieden die zich hadden geallieerd met de strijdbare Mohawk en Mahican.

⁷Baird, *L'Histoire*, 75.

Contacten hadden wel tot gevolg dat hugenoten hun heil gingen zoeken in Nieuw-Nederland en Suriname, waar ze integreerden in Waalse en Nederduitse kerken. In deze tijd viel ook de overwinning van de Franse regering op La Rochelle.

De verbannen Brulé keerde in 1629 terug in Canada, maar dan in Engels gezelschap. Dit als gevolg van de oorlog met Fransen over Quebec. Brulé had in La Rochelle de Schotse Kirke familie ontmoet. Engeland had zich bondgenoot verklaard van de door Richelieu belegerde stad La Rochelle. Van oorsprong was familiehoofd Gervase Kirke een Schot, maar hij had zich in La Rochelle met zijn gezin bij de gereformeerde kerk aangesloten. Met zijn zoons die in Dieppe waren geboren, ontvluchtte hij La Rochelle na Richelieu's succes en stelde zich in Engelse dienst. Hij werd militair bevelhebber en veroverde als Frans hugenoot de nederzetting Quebec uit naam van de Engelse koning Charles I. David Kirke, zijn oudste zoon, kreeg er de leiding over de Engelse troepen. Deze won het vertrouwen van Franse handelaars en tolken, overtuigde hen van de noodzaak in Quebec te blijven. Zelfs gaven enkele jezuïeten hem hun vertrouwen daar hij hen vaak aan zijn maaltijd nodigde zeer tot ongenoegen van zijn kapitein, hugenoot Jacques Michel. Zijn opgekropte woede bracht hem tot een moordaanslag op enkele rooms-katholieke gasten tijdens een van de maaltijden. Met zijn zwaard probeerde hij hen te doden maar hij werd zelf gegrepen. Enkele dagen na dit incident overleed Michel en jezuïeten legden dit uit als een rechtvaardig godsoordeel.⁸

Kort daarop sloten Frankrijk en Engeland in 1632 vrede. Engeland gaf Quebec aan Frankrijk terug en Acadia werd door de Schotten afgestaan. Richelieu eiste dat de Compagnie veel meer geestelijken, ook uit de kring van de capucijner orde zou financieren. Daarmee legde hij een basis voor latere rivaliteit tussen jezuïeten en capucijners. Nieuwe perspectieven openden zich dus vanaf 1632 voor Franse kolonisatie.⁹ Mogelijk konden hugenoten de controverse tussen de rooms-christelijke orden gebruiken eigen kerkbestaan veilig te stellen, althans in Acadia. In de regio van de Sint-Laurensrivier werd het hen vrijwel onmogelijk zich religieus te handhaven en in communicatie te treden met Amerindianen.

4.2. *Vestiging in Acadia 1603-1632*

Duidelijker dan in de Sint-Laurensvallei werden in Acadia kerkelijke initiatieven gerealiseerd door de handelspolitieke autoriteiten De Monts (tot 1608), Charles de Biencourt de Saint-Just (na 1612), zijn zoon Jean de Biencourt de Poutrincourt en Charles de la Tour (vanaf 1627). Zij verdienen achtereenvolgens onze aandacht vanwege hun wervingsacties voor Franse migraties en behartiging van missionaire activiteiten.

4.2.1. *Kolonie en kerk in aanbouw (1603-1606)*

Eerder kwam De Monts ter sprake. De Chauvins optreden inspireerde hem tot zelfstandige kolonisatie in 1603 toen hij een nederzetting in Acadia opzette. Het Middellandse zeeklimaat en de vruchtbaarheid van dit gebied trokken hem aan. Bovendien raakte hij gecharmeerd van de vriendelijke Amerindianen, o.a. de Micmacs. Godsdienstvrijheid voor zichzelf en zijn gezin en zijn intentie tot evangelieverkondiging aan alle mensen zetten de toon van zijn beleid. Volgens De Champlain wenste hij zijn Godskennis met "les sauvages" ('wilden') te delen. Zelf schreef hij alle heidenen, atheïsten en anderen die 'zonder geloof' zijn, met Gods hulp als de Beschermheer van alle koninkrijken en staten te willen brengen tot 'ons geloof en religie'. Zijn bedoeling was 'onwetendheid en ongeloof' te vervangen door de ware religie.

⁸Baird, *L'Histoire*, 81.

⁹*Revue de l'histoire des colonies françaises* 17 (1924), 459v.

Dienst aan de koning verplichtte hem twee priesters mee te nemen. Toch trok hij evenals De Chauvin één of mogelijk twee predikanten aan. Slechts van een priester is de naam bekend gebleven, te weten Nicolas d' Aubry.¹⁰ Hij sprak niet over planting van kerken of gemeentevorming. Hoewel gezaghebber op basis van zijn Franse geloofsbelijdenis liet hij dat mogelijk aan predikanten over. Voor zijn onderneming contracteerde hij kooplieden uit La Rochelle als compagnons.

Met twee schepen vertrok hij op 7 maart 1604 uit Le Havre met in totaal 120 mensen, inclusief zijn gezin. Op zee werd er - evenals later aan land - onder leiding van de priester gedebatteerd over godsdienstzaken. Verschil in religie leidde tot sociale spanningen. Dat bleek niet alleen aan boord, maar ook na aankomst. Tijdens een verkenningsstocht kwam dit tot uiting toen een van de priesters de weg kwijt raakte. Omdat zijn zwaard ergens was blijven liggen, keerde deze op zijn schreden terug. Daarna wist hij de anderen niet meer te achterhalen. Dagenlang bleef hij het spoor bijster. Het gezelschap beschouwde hem als verloren. Voor deze vermissing stelde men prompt de protestanten aansprakelijk. Tot aller verrassing dook de priester een tijd later aan een rivieroever op, waarna de aantijgingen verstomden en de cohesie zich herstelde.

Men trof een geschikt schiereiland aan waar De Monts commandant Biencourt fort Port Royal oprichtte ten noorden van Sable Land waar Mesgouez zich eerder had gevestigd. De Monts voerde vermoedelijk geen overleg met Amerindianen. In zijn koninklijke last tot kolonisatie werd zijn territorium genoemd van de 40e tot de 46e breedtegraad. Iedere Europese koopman moest zich, zo luidde zijn vergunning, met hem associëren indien men met o.a. Souriquois in contact wilde treden.

Terwijl De Monts voor versterkingen naar Frankrijk terugreisde, overleden er verschillende kolonisten onder wie een priester en predikant. De Champlain bevond zich intussen ook in Acadia en beschreef als luitenant van gouverneur Condé wat er zich in 1607 bij Port Royal afspeelde. De hugenootse pastor ging er nogal eens met 'onze' geestelijke op de vuist tijdens debatten over verschil in geloofsbeleving. Wie de beste vuistslag gaf en zich het dapperst gedroeg wist Champlain achteraf niet meer. Wel herinnerde hij zich hoe de dominee zich bij De Monts in diens hoedanigheid als politieke autoriteit erover beklaagde dat hij door de priester geslagen was. Tijdens de gevechten tussen de geestelijke kemphanen waren bovendien Amerindianen aanwezig die beurtelings op de hand van de één en van de ander waren. Dat hield ongetwijfeld gelijke tred met het succes in het duel. Voor hen was dit gedrag net als overigens de Franse taal onbegrijpelijk. De Monts zat door dit voorval volgens De Champlain nogal in over de bekering van Amerindianen.¹¹ De predikheren werden even later beiden slachtoffer van uitbrekende ziekten. Ze werden in hetzelfde graf gelegd om, zo concludeerden de kolonisten aldus De Champlains verslag, in de dood samen rust te vinden. Aan ziekten bezweken ook Amerindianen. Vooral de latere jaren 30 en 40 werden berucht om de gevolgen van heersende epidemieën.

In 1606 bracht De Monts nieuwe migratie op gang, en wel voor Port Royal en de intussen gebouwde nederzetting Saint Croix tegenover het schiereiland waar de beide geestelijken waren begraven. Onder hen bevond zich de protestantse rechtsgeleerde en letterkundige Marc Lescarbot, advocaat van het Parijse parlement.¹² Tot vlak voor zijn vertrek uit La Rochelle had deze naar eigen zeggen hugenoten voortdurend in gebed horen bidden tot de Almachtige

¹⁰Trudel, *Beginnings*, 84; vgl. Baird, *L'Histoire*, 56.

¹¹Baird, *L'Histoire*, 60 en 66.

¹²*Revue de l'histoire des colonies françaises* 15 (1923), 295.

gedurende de dagelijkse bijeenkomsten ten behoeve van de bekering "des naturels païens". Dit vormde voor hen het 'hoogste' doel. Biencourt Sr. droeg hem na aankomst op christelijk onderricht te geven aan de kolonisten ten einde hen te brengen tot voorbeeldige vroomheid. Dat zou de 'wilden' tot het ware, gereformeerde geloof trekken, zo was ook Lescarbots gedachte. Hij schreef naderhand zich nauwgezet van zijn taak te hebben gekweten. Minstens elke zondag legde hij zijn ijver aan de dag in de samenkomsten. Met die vooropgezette bedoeling had hij zijn Bijbel en andere boeken meegenomen. Zijns inziens boekte hij het beoogde effect. Want velen zeiden hem dat ze nooit tevoren zo in hun overtuiging waren versterkt en over God konden spreken.

Er zijn ook nu (alsnog) geen aanwijzingen dat er naast onderricht een kerkbestuur werd georganiseerd. Ook met betrekking tot avondmaalsvieringen zijn er geen gegevens. Mogelijk werd pastorale zorg en Bijbelonderricht als het meest urgent gezien. De mobiliteit was immers groot. De verbindingen waren relatief kort en de overtocht verliep snel. Voortdurend richtte men zich voor personele wisseling en versterking, zelfs voor de voedselvoorziening op Frankrijk. Frequent reisde men heen en weer. Lescarbots vertrek veroorzaakte in Frankrijk in ieder geval onder hugenoten grootse verwachtingen. De kolonie gold toen als een "expédition missionnaire".

De Monts liet zich echter meer door handelsdoelen inspireren dan door kerkelijke motieven. De reden immers waarom hij zich uit de transatlantische onderneming terugtrok, was dat zijn bonthandel minder winstgevend bleek dan hij had gehoopt. De kosten waren hoog omdat kolonisten steeds nieuwe Europese voorraden wensten. Zelfs de daar gevangen vis werd eerst naar Frankrijk gebracht om vervolgens naar de kolonisten te worden vervoerd en dus vlakbij de visgronden geconsumeerd. Door ziekten en andere oorzaken raakte het geringe aantal kolonisten nog meer gedecimeerd. Bovendien bleken te weinig migranten zich als kolonisten toe te leggen op landbouw waardoor winsten uit o.a. tabaksoogsten gering bleven.

Kerkelijke of religieuze oppositie bleef een belangrijke factor in de ontwikkelingen. Op instigatie van de voorstanders van vrije handel, de Bretonse, Normandische kooplieden en de Parijse bontcorporatie, werd het contract van hugenoot De Mont in 1607, dus ruim voordat de termijn was verstreken, ingetrokken. De Monts verzette zich er als gematigd hugenoot niet tegen, evenmin als later Du Pont in de Sint-Laurensvallei. Diverse hugenoten wezen agressief politiek verzet af. De aspiraties van Amsterdamse bonthandelaars in Nieuw-Nederland begonnen bovendien een economische bedreiging te vormen evenals plannen voor een WIC. In 1606 legde Usselinx immers een WIC-ontwerp voor kolonisatie op Amsterdamse en Zeeuwse tafels. Deze werden ook in La Rochelle gepubliceerd. Evenzo liepen er sterke contacten via Isaac le Maire met Parijs. Deze werden echter geen oorzaak van samenwerking in kerkelijk opzicht tussen Nederlandse en Franse geestverwanten.

Dat De Monts vooral door handelsperspectieven werd geïnspireerd, bewijst ook het feit dat hij medecompagnons benadeelde. Hoe sterk de hebzucht onder Fransen was, bleek uit hun wangedrag en schending van grafgronden. Het was Amerindiaans gebruik en eerbewijs om bevervellen te plaatsen over de hoofden van gestorvenen. Om aan meer bevervellen te komen werden deze door Fransen geroofd. Deze respectloze, choquerende activiteiten moest de religieuze communicatie tussen Europeanen en Amerindianen wel blokkeren. Geen wonder dat natives Fransen hekelden om hun begerigheid. Ze verbaasden zich bovendien over de wrede wijze waarop zij elkaar behandelden. Daar zullen kerkelijke twisten als die tussen dominee en priesters debet aan zijn geweest, evenals hevige concurrentie tussen kooplieden en seigneurs. De sociale scheidslijn in de kolonie liep trouwens niet parallel met de kerkelijke, eerder hield deze gelijke tred met de economische belangen.

Europese invloed bleek ook hier uit de goederenruil. Amerindianen maakten Europeanen vanaf 1605 bekend met het zuigen of eten van tabak (tabago) dat het leven van Europeanen begon te beheersen. Naderhand beklagden Europeanen zich over rook- en genotverslaving, nog voor de invoering van alcohol onder Amerindianen na 1623, althans in Acadia.¹³ In Europa leidde het onder gereformeerden tot geredetwist over toelaatbaarheid van roken, het gebruik van 'toeback'. Daarom was er discussie over de vraag of tabak een versterkend middel was of een schadelijk, of ook een ordinair, werelds, dus in evangelisch opzicht onverantwoord middel?¹⁴

Onvoldoende bestaansmogelijkheden veroorzaakten dat Fransen in 1607-1608 Port Royal in handen gaven van het Micmac stamhoofd Membertou. Politiek werd er dus met enig succes gewerkt, maar De Monts droeg in 1608 zijn handelsrechten in Acadia en zijn bestuur over de drie nederzettingen in Port Royal, Sable Land en St. Croix, niet aan Amerindianen, wel aan Biencourt Sr. over. Zijn bestuur luidde er een nieuwe episode in.

4.2.2. *Kolonie, kerk en ontmoeting in opbouw (1608-1618)*

Evenals aan de Sint-Laurensrivier beleefde Acadia een koloniaal herstel in 1608. Voor ontginning en drainage liet Lodewijk XIII een Nederlander uit Bergen op Zoom verzenden vergezeld van een ingenieur uit La Rochelle om zich van vruchtbaar land te verzekeren.¹⁵ Door geringe opbrengsten en beperkte ruimte voerde Biencourt Sr. verkenningen uit in het gebied. Dat bracht hem geen soelaas. Lescarbot trachtte diens teleurstellingen daarover weg te werken door in Amerika de eerste opvoering te realiseren van het toneelstuk 'Théâtre de Neptune'. Conclusie was dat er meer migranten nodig waren om de kwetsbaarheid van de kolonie te overwinnen.

Voor nieuwe migratie was toestemming van Parijs vereist. Bij indiening van verzoeken werd men opnieuw gedwongen jezuïeten aan te trekken. Aanvankelijk weigerde Biencourt dat, maar moest uiteindelijk de aanmonsting van een priester, Jessé Flesché, accepteren. Vanuit Dieppe stak hij over met een aantal 'eerlijke mannen' - nog altijd waren er geen vrouwen bij - en handwerkslieden. Onder hen bevond zich zijn oudste zoon Jean en de veertienjarige Charles de la Tour die na 1627 de compagnie vertegenwoordigde.

Na aankomst werden eerst de doden uit de winterperiode op religieuze wijze gememoreerd en werd orde op zaken gesteld. Amerindianen beklagden zich over Robert zoon van Du Pont. Deze had zich misdragen tegenover natives. Hij werd veroordeeld, maar ontsnapte en leefde sindsdien onder een andere natie. Meer jongeren bleken zich te hebben misdragen in hun vrije seksuele verkeer met Amerindianen. La Tour bleek bijvoorbeeld in 1626 vader van een dochter door zijn omgang met een Amerindiaans meisje. Zij was waarschijnlijk moeder van de eerste Euro-Amerindiaan in de geschiedenis van Frans Amerika. Andere jongelui wensten een duurzame relatie met Amerindiaanse meisjes die dit ook zelf zeiden te begeren. Robert Giffard bracht voldoende geschenken in naar de wens van de Amerindiaanse gemeenschap. Hem werd gegund een Amerindiaanse 'op te voeden en te trouwen'. Toch kreeg hij niet de door hem begeerde bruid maar een ander. Twee Fransen waren gelukkiger en kwamen tot het door hen gewenste huwelijk. Volgens overlevering namen beide vrouwen de Franse taal en

¹³Trudel, *Beginnings*, 153v. en 160.

¹⁴Frijhoff, *Wegen*, 568, meent dat Europeanen ondanks pelshandel bleven bij eigen materiële cultuur; vgl. echter Brussé en De Moor, *Nederlanders*, 49v.

¹⁵Lauvrière, 'Le peuple Acadien', 432v.

zedes tot aller tevredenheid over en werd hun huwelijk vervolgens door trouw gekenmerkt.¹⁶ Priester Flesché meldde deze resultaten. Hij organiseerde ook de eerste massale doop van Amerindianen. Leider Membertou onderging met twintig familie- of stamleden dit christelijke ritueel. Daarbij dient te worden genoteerd dat van deze priester destijds bekend was dat hij de native taal niet sprak en daarom geen onderricht had kunnen verzorgen. Biencourt Sr. maakte er een publiciteitsstunt van om de Franse regering te bewijzen dat jezuïeten in Nieuw-Frankrijk konden worden gemist. Politiek trachtte hij aldus deze doop uit te buiten. Door zijn positie zat hij immers in een spagaat. Als hugenoot en seigneur in de handel had hij macht een eigen kerkelijke koers te varen. Tegelijk moest hij als politiek bestuurder opereren namens de rooms-katholieke kroon. Zijn dilemma bestond voortdurend uit een religieus en rooms-christelijke dwangbeleid, anderzijds een hang naar tolerantie ten behoeve van hugenoten en Amerindianen. In economisch-financieel opzicht was iedereen op elkaar aangewezen om de kolonisatie tot een succes maken. In deze handelsbetrekkingen trokken Amerindiaanse naties vaak aan het langste eind doordat ze de Franse verdeeldheid wisten uit te buiten. Ten behoeve van werving van migranten droeg vader Biencourt zijn zoon op de ‘massale bekering’ van Amerindianen in Frankrijk bekend te maken. Daar aangekomen vernam Biencourt Jr. dat Henri IV was vermoord. Catharina de Medici nam zijn plaats in en beoordeelde Biencourts hulpverzoek. Voor migratie stelde ze de uitdrukkelijke voorwaarde dat hij jezuïeten zou meenemen en gaf opdracht beschikbare personen te zoeken. Dat bleken Pierre Biard en Ennemond Massé te zijn waarop zij in brieven aan Biencourt Sr. haar toezeggingen voor hulp neerlegde. Maar fondsen kwamen o.a. uit de kring van de Parijse hoedenmakers niet los, ook al werd hen dringend gevraagd zich van bontleveranties te verzekeren door in de onderneming te investeren. Daarop wendde Biencourt Jr. zich tot hugenoten. Maar kooplieden en reders weigerden elke medewerking, omdat er jezuïeten bij betrokken werden. Uit reactie boden jezuïeten vervolgens de benodigde gelden. Daardoor werden Biard, Massé en hun confraters jezuïeten aandeelhouder. Koningin Catharina versterkte deze positie en maakte de compagnie geheel onafhankelijk van hugenoten. Tegen de wil van vader en zoon kregen dus ook jezuïeten vaste voet in Acadia. De groei van het aantal kolonisten bleef ontoereikend. Daarom probeerde Biencourt Sr. zich opnieuw van de steun van kooplieden uit La Rochelle te verzekeren. Voordat hij vertrok, had Flesché kans gezien nog tachtig Amerindianen te dopen. Lescarbots meldde een aantal van 140 om de aanhoudende roep aan het adres van de Franse regering meer geestelijken naar Acadia te sturen de wind uit de zeilen te nemen. Over één ding waren allen het eens: ondanks de communicatie met Amerindianen bleef hun bekering uitermate fragiel. Sommige bekeerlingen konden zelfs het kruisteken niet maken, zo constateerden geestelijken teleurgesteld in hun rapportage aan de Franse kerk. Amerindianen zeiden bovendien hun acceptatie van de nieuwe ritens op te vatten als een bekrachtiging van hun verbond met de ‘Noormannen’.¹⁷ Toch keek men in sociaal opzicht niet denigrerend naar de ‘wilden’. Iemand als Marc Lescarbot prees hen voortdurend om hun bij Fransen geliefde moed, trouw, menslievendheid en gastvrijheid. Hij protesteerde dan ook in 1607 als ex-advocaat te Parijs tegen negatief gebruik van de term ‘wilden’ als een onjuiste typering.¹⁸ De vraag naar kolonisten bleef aanhouden. In haar antwoord verwees de koningin Biencourt naar de invloedrijke Madame Antoinette de Pons, markiezin De Guercheville en vrouw van de

¹⁶Trudel, *Beginnings*, 154v.

¹⁷Trudel, *Beginnings*, 112.

¹⁸Moogk, *Cultural History*, 18.

gouverneur van Parijs, die zich intussen de overzeese rechten van De Monts had toegeëigende een sterke positie verwierf opbouwde tegenover de Biencourts. Opnieuw werd een migratiecontract gesloten. Bij aankomst van de schepen van Guercheville-Poutrincourt in Acadia bleek er een kwestie gerezen tussen Biencourt Jr. en priester Biard. Het had tot gevolg dat hugenoten zich ook tegen Biencourt Sr. keerden. Vooral omdat ze in de nieuwe onderneming een complot van jezuiteten vreesden tegen alle hugenoten in Acadia met als bedoeling hen te verjagen. Jezuiteten klaagden van hun kant over de financiële voorzieningen. Naar hun idee waren de kosten voor geconsumeerd scheepsbiscuit te hoog berekend, waardoor hun winst van de geogste tarwe in Acadia bij de verkoop te Dieppe te zeer werden gedrukt. Van die winsten wensten ze als aandeelhouders te profiteren. De spanning nam een grimmig karakter aan en priesters dreigden terug te keren. Ze claimden een retourplaats en namen een comfortabele hut op een retourschip in beslag. Biencourt Sr. zocht dat met kracht hun terugkeer te verhinderen, ook al leverde dat getwist aan boord op. Naar de smaak van de Franse kerk had hij zich bij diverse gebeurtenissen bewezen als 'een jezuitetenhater', maar slechte publiciteit kon hij zich nu niet veroorloven. Terugkeer van beide priesters zou ongetwijfeld in Frankrijk verkeerd worden uitgelegd. Het lukte hem allen in de kolonie te houden, maar deze situatie maakte het hem moeilijk al te tolerant te zijn tegenover hugenoten en hun samenkomsten. Rooms-katholieken klaagden bovendien dat de conflicten de handel schaadden.

Door de onenigheden hadden priesters van maart tot juni 1612 geweigerd de mis publiek voor alle kolonisten te bedienen. Ze hadden zich daarin privé beperkt tot fervente geestverwanten. Eind juni bezweken ze voor de druk van de autoriteiten en beloofden opnieuw alle kolonisten in de misbedieningen te betrekken. Geloof, kerk en politiek werden opnieuw publiek met elkaar verweven. Uit deze onrust kan de normale situatie worden gedistilleerd. Het laat de indruk achter dat hugenoten de misvieringen bijwoonden, incidenteel dan wel regelmatig. Geloofsverschillen werden mogelijk beschouwd als een zaak van de kerkelijke elite. Tolerantie betekende in de koloniale praktijk waarschijnlijk dat hugenoten ongemoeid werden gelaten bij het zingen van hun psalmen en tijdens Bijbellezingen. Naast hun familiale en collectieve godsdienstoefeningen voor Bijbelvoorlezing, gebed en gezang, konden hugenoten in ieder geval voor avondmaalviering of mis bij rooms-katholieken terecht.

Veel tijd en ruimte voor eigen kerkelijk opbouwwerk in de koloniale samenleving hadden protestanten overigens niet en het aantal kolonisten bleef in Acadia net als rond Quebec gering. Vanuit Acadia herhaalde Biencourt Sr. in 1618 zijn beroep op hulp. Fransen die in eigen land hongerleden, riep hij op naar Nieuw Frankrijk te komen en eigen levensonderhoud te creëren. Hij had het oog op arme kinderrijke gezinnen.¹⁹ Zijn oproep vond ook nu weinig weerklank. Het optreden van Engelsen onder leiding van Samuel Argall die in deze contreien o.a. in 1613 steeds vernielden wat Fransen hadden opgebouwd, kan een van de negatieve factoren daarvoor zijn geweest. Het werd reden voor vader en zoon Biencourt terug te keren naar La Rochelle. Charles de la Tour nam het handelspolitieke gezag van hen over en onderging de pressie vanuit Parijs die uitliep op onderdrukking van hugenoten.

4.2.3. *Kolonie en kerk in neergang (1618-1629)*

De la Tour zag na 1618 kans er te overleven, ook al bleven er weinig Fransen over. Van de 107 kolonisten die er in 1627 in Nieuw Frankrijk waren, bevonden zich ongeveer 20 man in Acadia. Toen kondigde zich de oorlog met Engeland aan. Door de verovering in 1629 vielen

¹⁹De Vaissière, 'Charles d' Aulnay (1649), 476v.

vrijwel allen in Schotse handen.

Het gunstige handelspolitieke klimaat in Quebec en de invloed van Du Pont zal haar uitstraling voor hugenoten in Acadia niet hebben gemist. Deze situatie veranderde in 1625 toen graaf de Montmorency uit zijn positie in Frankrijk werd verwijderd. Steeds sterker beheerste Richelieu vanuit Parijs immers de koloniale politiek. Dat liet zich in Canada voelen. Om de invloed van hugenoten er te breken lanceerde hij in 1627 een drie dubbelplan.²⁰ Allereerst zocht hij de kerk te steunen in haar verbreiding van de ware Godskennis onder de 'wilden'. Vervolgens beoogde hij de aanwas van kolonisten in Nieuw-Frankrijk en ten slotte grotere handelswinsten van de plantages en uit contacten met natives. Zijn plan behelsde een scheiding van visvangst en pelshandel. Baskische en Zuid-Franse vissers trachtten dit door inschakeling van de rechter te verhinderen en voerden veelvuldige processen. Sommigen combineerden kabeljauwvangst met pelshandel. Daar het octrooi van de Franse Compagnie was verlopen in 1618, zette Richelieu aan tot oprichting van een geheel nieuwe handelscompagnie: de 'Compagnie van de honderd geassocieerden'. Het kwam er op neer dat er 200 à 300 kolonisten zouden worden verscheept die drie jaar voedsel en onderdak zouden krijgen. Gerekend naar de voornaamste plantage werd hen drie geestelijken toegewezen die daar minstens 15 jaar zouden wonen. Na 1628 zouden nog eens 4000 kolonisten volgen over een periode van 15 jaar. Tegelijk richtte hij een geheime Compagnie op die erop moest toezien dat de rooms-christelijke kerk vanuit Frankrijk planmatig haar kerkpolitieke activiteiten kon laten uitgroeien tot volwaardige missionaire inspanningen. Dit geheime genootschap kreeg in 1627 als Compagnie du Saint Sacrament onder de Franse kroon een eigen leven.

La Tour liet zijn handelspolitieke invloed toen nog gelden voor de regelmatige organisatie van aparte samenkomsten voor hugenoten in Acadia. Evenals zijn voorgangers bekleedde hij een driedubbele functie. Uit naam van de Franse koning en Richelieu positioneerde hij zich als luitenant-generaal van Nieuw Frankrijk. Tegelijk behartigde hij de particuliere handel als eigenaar van plantages en voorts was hij een van vooraanstaande leden van de 'Compagnie van de honderd geassocieerden'. In het kerkelijke domein vertoonde hij daarom een dubbel gezicht. Persoonlijk deelde hij in de geloofsgemeenschap van hugenoten, maar als overheidspersoon voerde hij beleid ten dienste van het rooms-katholieke bestuur. In 1627 hinderde hij op fort Royal en op plantages in Acadia geestelijken in hun sacramentsbediening naar rooms-katholiek gebruik. Hugenoten genoten publieke vrijheid voor hun godsdienst oefeningen die opnieuw naar Geneefse rituelen zullen zijn ingericht. Toen Richelieu dat vernam, stuurde hij na de Schotse periode, namelijk in 1633, drie capucijner kerkleiders naar Acadië. Deze arriveerden er op 25 augustus om de nodige veranderingen aan te brengen. La Tour zag zich politiek gedongen in te binden en hen alle ruimte geven voor de behartiging van hun religieuze arbeid.

Toch werden er ook pogingen ondernomen de publieke ruimte voor hugenoten vrij te houden. Hun strijd voor eigen kerkelijk bestaansrecht blokkeerde uiteraard een eventuele diepgaande ontmoeting met Amerindiaanse naties. Relaties met Amerindianen dienden bovendien ook ongetwijfeld eigen lijfsbehoud. Waarschijnlijk waagde La Tour het niet zich beleidsmatig daarin te laten kennen door bestuurlijke meer invloed op Amerindianen uit te oefenen. Kapitein Jean Thomas wierp zich in ieder geval op als voorstander voor verdergaande invloed van hugenoten. Hij won echter slechts politieke gunst van Amerindianen als zijn bondgenoten voor zijn verzet tegen geestelijken. Deze beschuldigden hem op hun beurt de natives tegen de

²⁰ Le Blant, 'La Compagnie', 69-93.

kerk op te hitsen. Concreet zou hij hen tegen de rooms-katholieke Nicolas le Creux hebben opgezet, zo klonk een later verwijt. En wel zodra deze met kolonisten nieuwe plantages ontgon. Jean Thomas werd in Acadië gevangengenomen en naar La Rochelle afgevoerd. Daar werd hij, tegen de verwachting in, zonder borgtocht vrijgelaten.²¹ Of die beschuldigingen hout sneden of niet, hij kon in Arcadia in godsdienstig opzicht weinig bereiken. Het kan anderen hebben ontmoedigd in hun eventuele protest tegen opgelegde belemmeringen, indien zij al behoorden tot de groep hugenoten die politieke opstand predikten. Evenals in de regio van Quebec werden de plannen van Richelieu in Acadië uitgevoerd, zodat de kerkpolitiek al meer vruchten afwierp. Dit proces werd vertraagd doordat de Schotten in 1629 Acadia veroverden.

5. Franse kolonie en kerkmonopolie (1632-1685)

Haar politiek-sociale benadering maakte de kerk tot een machtsfactor van betekenis voor handelseconomische betrekkingen met de naties, zoals deze mede werd gedreven door een diepe aversie tegen gereformeerde kooplieden, seigneurs en hun kolonisten. Mede door de groeiende invloed van jezuïeten op het koloniale beleid en het consistente optreden van De Champlain zette de Franse regering vóór 1632 haar politiek door om behalve op de kolonisten in de regio van de Sint-Laurensrivier en Acadia, greep te krijgen op Amerindiaanse naties. Op aandrang van jezuïeten en andere orden koos de koloniale regering partij in de onderlinge relaties van deze naties door wapenleveranties aan Huron om zich tegen Iroquois teweer te stellen. Zij liet zich door de Franse kerk gebruiken om de rooms-katholieke religie onder deze naties handen en voeten te geven.

De vraag is in hoeverre dat kerkpolitieke beleid definitief werd doorgevoerd na de herovering van de kolonie en welke gevolgen dat voor diverse naties had. Dus zal onder ogen worden gezien op welke wijze de Franse kerk met de regering haar missionaire inspanningen onder de naties demonstreerde. Eerst zullen opnieuw de ontwikkelingen specifiek worden geschetst en vervolgens zal aandacht worden besteed aan de vraag op welke wijze de kerk haar ontmoeting met de naties voortzette en waar deze uiteindelijk in Nieuw Frankrijk voor de opheffing van het edict van Nantes in 1685 op uitliep.

5.1. Economisch-missionaire strategie (1638-1649)

Na de Engelse verovering (1629-1632) van de Franse kolonie grepen de Algonkin hun kans de prominente rol van Hurons onder Amerindiaanse naties over te nemen. Daartoe sloten ze vrede met Mohawk. Deze duurde echter kort, van 1632 tot 1635. Hun poging om met Engelsen en Nederlanders een alliantie aan te gaan, werd doorkruist doordat Mohawk hen daarin voor bleken te zijn. De economische verhoudingen stempelden daardoor de politieke. Mohawk verbraken de vrede, omdat ze geen belang meer stelden in handel met Algonkin. Fransen versterkten voorts hun handelsallianties met Huron. Mohawk hielden twee ijzers in het vuur door zich te liëren aan zowel Fransen als Nederlanders.

Op verzoek van jezuïeten voldeden Compagnie en regering aan de vraag van Huron om gewapende Franse handelaars in hun gebied te stationeren, op voorwaarde dat ze erin toestemden jezuïeten permanent in hun regio toe te laten. Charles du Plessis-Bochart, hoofdboekhouder van de Compagnie, wist aanvankelijke tegenstand daartegen weg te nemen met het argument dat Huron anders geen handelsvoordelen meer zou worden toegekend. Daar de handelsactiviteiten wederzijds inderdaad werden voortgezet, kregen drie geestelijken met hun assistenten vrij baan om onder leiding van Jean de Brébeuf missionair werk dichtbij

²¹ Blant, 'La Restitution', 87, 92v.

Huron gemeenschappen te starten.

Organisatorisch kreeg priester Paul le Jeune de politieke leiding van dit werk. Hij maakte Huron telkens duidelijk dat hun handel met de compagnie slechts dan duurzaam effect kon houden wanneer zij christen zouden worden en zich afhankelijk zouden maken van de voorzieningen die jezuïeten naast hun leefgemeenschap opbouwden. Eveneens drong hij er bij Huron op aan enkele jongeren naar Quebec te laten sturen voor het nodige onderricht in de kerkleer en cultuur. Daarvoor richtten jezuïeten in Quebec een seminarie op. Toen deze daarin werden opgenomen, golden de jonge Huron als gijzelaars voor het geval Amerindianen in opstand zouden komen tegen het Franse gouvernement. De Champlain gebruikte dit kerkelijke educatieprogramma om gedaan te krijgen dat zich een groter aantal kolonisten en bewapende agenten in het Huron gebied kon vestigen voor betere handelbetrekkingen en religieuze invloed, dat wil zeggen, acceptatie van het gezag van jezuïeten. Deze mannen kregen het advies met Huron vrouwen te huwen. Hen werd opgedragen Huron ambachtelijk te leren hoe ze ijzer konden smeden. Economische afhankelijkheid vergrootte, zo was de gedachte, de ontvankelijkheid voor de aanwezigheid en het werk van meer geestelijken bij Huron leefgemeenschappen en evenzeer hun bereidwilligheid meer jongeren in Quebec te laten opleiden. Steeds meer jongeren werden er sindsdien geschoold, zij het nog mondjesmaat. Evenals het Harvard College dat in 1636 startte, was het Quebec College gericht op een religieus-sociale vorming ten dienste van de samenleving. Van Amerindianen werd verwacht dat zij transnationale burgers zouden worden en hun eigen Amerindiaanse leefwijze zouden overstijgen. Beide instellingen werden op Franse wijze ingericht, waardoor naast lezen en schrijven het Latijn werd onderwezen.

Dit streven om Huron van de Franse handel en regering afhankelijk te maken was niet slechts op jongeren maar op totale leefgemeenschappen van Huron gericht. Door vestiging van een jezuïetengemeenschap naast de samenleving van langhuizen van Huron groeide er geleidelijk een nauwe sociaal-economische verbondenheid. De missionaire activiteiten resulteerden op die manier in een volkskerk van geestelijken en Huron. Deze werden gedoopt zodat zij als totale gemeenschap werden geïntegreerd in die van de jezuïeten. Dat deed de gedaante verrijzen van dubbeldorpen, waarbij het jezuïetendorp geleidelijk aan politiek-sociale betekenis won voor Huron.

In de jaren 1634-1640 vormde de uitbraak van epidemieën een geduchte tegenslag. In vorige eeuwen hadden er onder de naties, zoals archeologische vondsten vandaag uitwijzen, ook allerlei massale catastrofes gewoed onder Amerindianen. Ziekten van allerlei aard ontstonden vaak door droogte en honger. In de zestiende eeuw schijnen zich vanuit Mexico, nog afgedacht van de komst van Spanjaarden of andere Europeanen, tot ver naar het noorden dit soort ziekten te hebben verspreid. Huron in Nieuw Frankrijk meenden over het algemeen dat ziekten drieërlei oorzaak hadden. Allereerst waren er de fysieke omstandigheden die ellende konden teweeg brengen. Bovendien ontstonden ziekten door onvervulde en niet-erkende persoonlijke verlangens en verwachtingen. De derde reden lag in toverij.

Natuurlijke en fysieke oorzaken werden bestreden door dieetvoorschriften, stoombaden en fysieke insnijdingen. Wanneer die geen verbetering brachten, waren onvervulde verlangens oorzaak. Dan kwamen sjamanen in beeld om mensen van boze dromen en jaloezie te verlossen. Brachten deze geen baat dan werden andere priesters geraadpleegd die andere bekwaamheden toonden. Toverij was ten slotte een uiterst heilsinstrument om kwade bezweringen te overwinnen. Om het kwaad van jaloezie te vermijden en ziekten te voorkomen kenden Amerindianen een ontwikkeld arbeidssysteem waarbij het werk gemeenschappelijk werd verricht en de resultaten gedeeld. Want tevredenheid werd een heilzame werking

toegekend. Kwamen bezwingen van buiten, dan diende de sjamaan de bron op te sporen en het dorp van ellende te vrijwaren. Veel oudere Huron werden slachtoffer van ziekten waardoor men traditionele kennis en expertise verloor o.a. voor oorlogvoering en handel. Het verzwakte de Huron ten gunste van Iroquois die politiek een superieure positie begonnen in te nemen. Maar het vergrootte ook de sociaal-economische kansen op succes voor de rooms-christelijke kerk.

De epidemieën uit de jaren dertig en veertig werden aan de komst van Fransen toegeschreven. Vooral jezuïeten moesten het ontgelden daar zij erop bleven staan dat er veel Fransen in en bij Huron gemeenschappen kwamen wonen. Bovendien, hun vreemde afkeer van het huwelijk, in het bijzonder hun celibaatpraktijk, werd verklaard als bewijs van bovennatuurlijke macht. Ook bleken ze zichzelf snel te kunnen bevrijden van ziekten (influenza), waarom ze gevreesde concurrenten bleken van sjamanen door hen met hun geneeskunst te overtroeven.

De kwade invloed van of argwaan tegen Europeanen werd vooral gekoppeld aan schilderijen en de vreemde kleding van de geestelijken. Bovendien werden beelden in huizen en gebouwen die men maakte of had meegenomen, met argusogen bekeken. Het verzet spitste zich toe op doopbedieningen, omdat veel kinderen na de doop aan ziekten bezweken. Zodra er daarom een ziekte uitbrak, werden rooms-katholieke priesters uit de langhuizen en dorpen geweerd, of hen werden geschenken aangeboden om de ellende te bezweren. De aversie en argwaan verwekte onder Huron geen opstand omdat zij te zeer afhankelijk waren geworden van Europese goederen. Ook bleven ze hoop koesteren dat sjamanen het juiste ritueel zouden ontdekken om ziekten te kunnen bestrijden.

Vooral het doopritueel werd door Huron verstaan als toverij. Dat kwam o.a. concreet tot uiting bij Joseph Chihwatenha, een Huron uit Ossossané die zich had verbonden met enkele jezuïeten. Van hen wilde hij de doopbevoegdheid verkrijgen en leren om een groot tovenaars te worden. Dat joeg stamverwanten schrik aan, waarom ze hem in 1640 vermoordden. Men verzweg dit voorval. De kerk werd slechts gemeld dat Joseph in een hinderlaag was gelokt en door andere naties was omgebracht.

De gevolgde economische en educatieve strategie van jezuïeten wordt door huidige historici soms aangeduid als een beleid van 'settling' en gallicizing'. Tegenstand van Huron daartegen bracht destijds in Frankrijk verschil van inzicht daarover teweeg. Volgens Richelieu moest gallicering of verfransing niet te ver gaan om jongeren niet te lang uit hun stamgemeenschap te halen. Het onderricht in klassieke talen achtte hij overbodig. De economische missie van de kerk bleef bovendien een splijtzwam tussen Compagnie en koloniaal bestuur. Dat wreekte zich op twee punten, te weten het verzet tegen schoolvorming in Quebec en plaatsing van koloniale agenten onder Huron. Voor schoolstichting was een antagonistische reden gehanteerd. De kerk was voor informatie over Hurons en andere naties op handelsagenten en tolken aangewezen. Jongeren van beide opleidingen konden nu worden ingezet als bron gebruikt voor een kerkelijk informatienetwerk onder natives. Dat maakte de kerk steeds minder afhankelijk van (hugenoten) kooplieden en de Compagnie.

Voorts werden rooms-katholieke aandeelhouders en kooplieden kritisch toen ze merkten dat niet zij maar de kerk en de regering handelsagenten onder Huron gingen plaatsen, waardoor de positie van de handelsvertegenwoordigers verzwakte. Bovendien verzette de Compagnie zich tegen massale aanwezigheid van kolonisten of geestelijken in het Huron gebied. Dat zou haar op verlies zetten in haar monopolie tot communicatie met Amerindianen. Dat hield gelijke tred met het bezwaar van de Compagnie tegen het beleid om Amerindianen permanent te laten vestigen op door de regering aangewezen plaatsen, wat al evenzeer een bedreiging betekende

en verlies aan vooruitgeschoven handelsposten.²²

5.2. *Politiek-missionaire strategie (1649-1663)*

Voor het besef van jezuïeten pakte de economisch missionaire strategie niet voldoende gunstig uit. Zij ontdekten gaandeweg dat jonge Amerindianen weinig invloed uitoefenden op hun stamverwanten ondanks hun opleiding. Dat bleek voornamelijk te verklaren uit het feit dat de leefgemeenschap niet afging op wat jongeren te berde brachten, invloedrijke levenswijsheid werd slechts ouderen toegeschreven. Zij bewaakten de publieke orde en tradities door hun kennis van rituelen en contact met voorouders. Daarom werd er vanaf 1638 een zekere omslag in de kerkelijke strategie ingezet.

Voortaan richtten jezuïeten zich voornamelijk op oudere Huron bekeerlingen die traditioneel en door hun beverhandel een vooraanstaande positie hadden. Deze mannen werden gebruikt voor het reciteren van gebeden en gewenning aan het maken van een kruisteken op gezette tijden en bij bepaalde gelegenheden. Voor Huron was leeftijd, traditie en aanzien en contact met de voorouders immers bepalend voor uitoefenen van gezag en aanzien. Zelfs voor het leven na de dood was hoge leeftijd voor Huron besef van belang evenals de vraag in welke omstandigheden men kwam te overlijden. Huron meenden door geesten te worden ingedeeld naar leeftijd en stervensomstandigheden. Daarom stuitte de kerkelijke prediking bij Huron op kritiek. Jezuïeten leerden immers dat de bediening van de doop, o.a. vóór of tijdens een sterfproces toegepast, voor allen in dezelfde mate en op dezelfde wijze de toegangspoort vormde tot eenzelfde hemels verblijf. Zij ontkenden daarmee dat er na de dood verschil bleef bestaan in dodendorpen van Huron.

Eén van degenen die zich in Huron gebied had gevestigd, Jérôme Lalemant, kreeg op deze manier steeds meer invloed. Hij verving Brébeuf en hem was opgedragen nieuw élan te brengen in het bekeringswerk. Daarom zette hij in op een strakke disciplinerende van bekeerlingen en verbood geestelijken elke omgang met Amerindiaanse vrouwen en meisjes. Zodoende maakte hij een eind aan wantoestanden onder het kerkpersoneel. De argwaan onder Huron was bovendien verdiept toen men begreep dat namen van overledenen uit het doop- en kerkregister werden geschrapt, alsof overledenen niet meer meetelden. Maar Lalemant liet hen ongehinderd te boek staan en overwon daardoor veler wantrouwen. Van hem werd bekend dat hij deze doop- en andere kerkboeken zorgvuldig en nauwkeurig bijhield.

Voorts creëerde hij uit het midden van christenleiders een nieuwe stand van kerkelijke werkers die 'donné's' werden genoemd. Ze kregen hun positie op contractbasis. Zonder betaling zouden ze voor de jezuïeten werken en ernaar streven in zedelijk opzicht en in dienstbaarheid uit te blinken. De jezuïetengemeenschap zou hen voedsel, kleding en onderdak verschaffen voor de rest van hun leven, want zelf moesten ze afzien van bezitsvorming. Hij ontwierp dus een geestelijke orde voor natives. Na selectie kon hij in 1649 uit de kring van Huron aldus 22 werkers in kerkelijke dienst aan het werk zetten in eigen Huron gebied. Dat was op basis van wat er werd beoogd, winst vergeleken met wat er tot op dat moment was bereikt, te weten, elf oudere, vooraanstaande Huron die enig kerkelijk werk verrichtten en slechts vier jongeren die in Quebec in opleiding waren.

Lalemant richtte voor zichzelf en zijn werkers een hoofdkwartier in en construeerde een dorp van stenen en houten huizen, een kapel, ziekenverblijf en een begraafplaats. Dit centrum kreeg de naam Sainte-Marie-onder-de-Hurons, genoemd naar de heilige maagd Maria. In de onmiddellijke omgeving werden velden aangelegd voor gewassen en kleinvee en werden er

²²Trudel, *Beginnings*, 123v.

kippen en varkens aangevoerd. Dit project was tegelijkertijd voorbeeld en bewijs van de meerwaarde van de Franse (dorps-)cultuur.

Intussen was er in 1642 ook bij Ville Marie de Montreal een dergelijke missiepost ingericht. Diverse Amerindianen werden er aangetrokken door het gemak waarmee zij van Franse voorrechten konden profiteren. Volgens jezuiten veranderde deze nederzetting met bekeerde Amerindianen in een soort Babylon door drankmisbruik en prostitutiebedrijvigheid. In het bijzonder baarde hen de alcoholverslaving onder Amerindianen grote zorg. Het gebruik van sterke drank was voor hen een aantrekkelijk om als voorheen in trance te komen en tijdens geestvervoeringen dromen en visioenen op te wekken. Het hielp kolonisten hun zorgen te vergeten. Het alcoholbeleid met betrekking tot Amerindianen veroorzaakte verdeeldheid tussen kerk en koloniale regering. De historicus Crowley accentueert het belang van dit conflict. De gouverneur verzachtte het verbod op handel in wijn, terwijl de bisschop overtreders ervan wenste te excommuniceren. De aangestelde kerkvorst zocht daarvoor steun bij zijn collega's aan de Sorbonne universiteit in Parijs. De koning trok de beslissing aan zich en steunde zijn gouverneur.²³

Hier is dan ook specifiek de vraag op zijn plaats wat het resultaat van het kerkelijke optreden was onder de Amerindiaanse naties en welke factoren het beoogde resultaat bepaalden.

Jezuïeten meldden tot 1649 in totaal 5800 Huron te hebben gedoopt. De authenticiteit en diepgang van deze bekeringen werd tegelijk door hen in twijfel getrokken. Als doel gold dat men regelmatig zijn gebeden kon reciteren en aanwezig was bij de uitvoering van de zeven sacramenten die door de kerk werden bediend. Anders gezegd, wanneer de techniek van het christen-zijn was aangeleerd, mocht men zich volgens hen als bekeerling beschouwen en zo gezien werd er in aantallen gerekend veel succes geboekt.

Sainte-Marie ontwikkelde zich bovendien als centrum van diverse dorpen, Quebec werd kerkzetel voor allen. De epidemieën raakten uitgewoed. Dat gaf priesters reden maatregelen te verscherpen ten behoeve van de doopbediening. Aanvankelijk oordeelden ze dat Amerindianen geen godsdienst beleden, omdat ze sjamanen niet als religieuzen beschouwden daar deze gebouwen misten voor de uitvoering van religiepraktijken. Dat bracht hen tot de overtuiging dat Amerindianen gemakkelijk tot het christelijke geloof waren te bewegen. Nu ze uiteindelijk de Huron taal beter verstonden en native gebruiken leerden kennen, kwamen ze in aanraking met de religieuze voorstellingen van Huron, zoals over het saunagebruik. Dit versterkte de urgentie invloedrijke mannen te gebruiken voor het bekeringswerk.

Vooraanstaande mannen behoefden niet per se volwaardig christen te zijn, als ze maar wilden meewerken in hun steun voor leertrajecten ten behoeve van jongeren en tijdens hun proefperiode in de exercitie van een Franse leefwijze ter voorbereiding op hun doop. Dit leertraject werd in Sainte-Marie gevolgd door een examen. Wie dit met goed gevolg aflegde, kon zich christen noemen.

Christen-zijn gaf grote voordelen in economisch, politiek en militair opzicht, waarom het aantal doopbedieningen inderdaad toenam. Bekeerde Huron deelden in het handelsmonopolie met kolonisten in eigen omgeving en konden jaarlijks op geschenken rekenen. Voorts verwierven ze zich het recht op wapenbezit. Vanaf 1641 werd handel in wapens vrijgegeven, althans voor Huron op voorwaarde dat ze zich afscheidden van niet-christenen. Deze politieke en sociale segregatie werd met strakke hand doorgevoerd. Het schiep politiek-sociale verdeeldheid onder Huron waarom er zich een Franse en niet-Franse factie vormde.

Bekeerlingen kregen bovendien dekens en voedsel in tijden van hongersnood en gebrek. Dat

²³ Crowley, 'French Regime', 20v.

alles bracht hele dorpsgemeenschappen tot het christendom.

Van 1640 tot 1643 werden jaarlijks een honderdtal Huron gedoopt. Daartoe dienden zich vooral degenen aan die zich in de handel bekwaamden. Terwijl 15 % van de Huron bevolking was gedoopt in 1648, waren vrijwel alle handelaars die naar Trois-Rivières kwamen, christen geworden. Sommige tellingen vermelden een aantal van meer dan 250 handelaars uit Huron kring. Het economische, politieke en militaire succes werd gecompleteerd door verzwakking van de traditionele native cultuur als gevolg daarvan dat veel ouderen met hun cultuurkennis slachtoffer van ziekten werden. Bovendien maakte wapengebruik traditionele oorlogsrituelen overbodig. In plaats van vendettas of wraaktochten die gewoonlijk slechts enkele slachtoffers telden, bracht wapengekletter en gewelddadige onderwerping aanzienlijk veel meer doden.²⁴ Het segregatiebeleid werd doorgetrokken in de aanleg van begraafplaatsen voor christenen. Daarmee verhinderde de kerk dat doden naar Amerindiaans gebruik bij uitvoering van feesten en andere ceremoniën werden herbegraven. Bovendien stelde men christenen aan voor het dorpsbestuur onder de hoede van jezuïeten waardoor het kerkgezag in omvang groeide. Zowel het handelspolitieke als het kerkpolitieke bestuur van de Franse kolonie bleef dus gericht op dominantie van de supranationale kerk die vanuit Parijs werd gedirigeerd door jezuïeten en Lodewijk XIV. Dat maakte coëxistentie van meer dan één kerk of religie absoluut onmogelijk. In de kolonie drong de kerk er vanaf 1645 bij Huron op aan zich als christen te onderscheiden door rozenkransen om hun hals te dragen. Steeds meer bekeerde Huron, hoezeer nog een minderheid, vertoonden zulk publiek gedrag. De niet-Franse factie van Huron werd voor traditionalist versleten. Zij verloor steeds meer terrein, waardoor de kerk hoopte dat de Six Nations door bemiddeling van Huron tot het christendom zouden overgaan. Om het verschil aan te scherpen tussen christen en traditionalist werden de wetten van jezuïeten gehanteerd.

Om onder Huron minder weerstand op te roepen verzachtte Paul Ragueneau als opvolger van Lalement in 1645 de strenge eisen voor doopbediening. Hij nam een toleranter houding aan tegenover traditionele gebruiken om een massale bekering te bereiken. Zijn beleid had o.a. onder Ossossané succes. Daar werd een jezuïet als hoofd van de politieke dorpsraad geaccepteerd. De ene politiek-sociale volkskerk was definitief geboren en een gezicht gegeven. Voortaan werden beslissingen niet meer genomen op grond van de traditionele praktijk van consensus. In langhuizen werd bovendien discipline ingevoerd naar rooms-christelijk recept. Zodoende gebeurde het dat vrouwen haar zoons begonnen te slaan, voorheen een ongehoord fenomeen. Bij conflicten met jongeren werden Amerindiaanse christen vrouwen door priesters vaak in het gelijk gesteld, zelfs aangemoedigd tot gewelddadige, educatieve tuchttoefening.

Aanvallen van Iroquois grepen traditionalisten vanaf 1649 aan zich tegen de veranderingen te keren. Huron werden daardoor nog sterker afhankelijk van Franse steun. Deze politieke verwickelingen gebruikten jezuïeten in de jaren daarna als springplank tot uitbreiding van haar missiegebied en dus voor activiteiten onder Iroquois. Deze bleken uiteindelijk bereid priesters in hun gebied toe te laten, en wel om handelsagenten van Huron en eigen gevangenen te verzorgen. Zelfs werden er ten slotte vanuit Quebec bekeerde Huron onder Iroquois geplaatst. Met andere woorden, de transnationale kolonie had een definitieve Franse en duurzame gedaante gekregen door de economische, educatieve en politieke toepassing van de kerkelijke missie.

24 Crowley, 'French Regime', 14v.

5.4. *Het gezicht van de kolonie (1649-1663)*

Het koloniale gezicht werd, zoals gezegd, steeds minder bepaald door de Compagnie, particuliere kooplieden en seigneurs. De invloed van hugenoten verminderde door het succes van de missionaire inzet van de kerk, het groeiende aantal kolonisten in Huron gebieden en dat van andere naties en door interne strubbelingen tussen handelspolitieke en bestuurlijke gezagsdragers.

Interne conflicten gingen terug op een dubbelbevoegdheid die de koning in 1638 aan Menou d' Aulnay²⁵ als gouverneur had verleend. Deze was daarna met capucijner geestelijken naar Acadia vertrokken. Hem waren gebieden toegewezen die onder gezag van La Tour vielen, waarom hij er als diens tegenstander opereerde. Kerkelijke redenen waren eveneens oorzaak van wederkerige oppositie. Behalve bij recollets zocht La Tour daarvoor steun bij puriteinen in Nieuw Engeland. In 1640 huwde hij met Francois Marie Jacquelin die zich ontpopte als een agressief hugenote. Zij wist in La Rochelle hulp te verwerven ondanks pogingen van D' Aulnay haar gevangen te nemen. Met haar schepen ontkwam ze aan zijn macht. De gouverneur slaagde er dankzij Lodewijk XIII in het politieke bestuur over Acadia geheel aan zich te trekken totdat hij in 1650 stierf. Door zijn bonthandel stond hij diep in het krijt bij hugenoot Emmanuel le Borgne uit La Rochelle die als schuldeiser in de handelspolitieke rechten van de overledene trad. Daardoor werd hij La Tours rivaal. De weduwe van D' Aulnay nam daarop een drastische maatregel en huwde La Tour in 1653. Politieke ontwikkelingen brachten een andere oplossing voor deze controversie. De Engelsen drongen vanuit Nieuw Engeland Acadia opnieuw binnen en kregen het gebied van 1655 tot 1670 in handen. In die tijd konden hugenoten er dus zeker hun godsdienst ongestoord uitoefenen, al bracht dat geen religieuze invloed op Amerindianen.

De bevolkingspolitiek van Quebec bleef intussen een probleem. De migratie bleef ontoereikend voor de kolonisatie, al begonnen in het bijzonder jezuiten door hun werk onder Amerindianen en hun nederzettingen steeds omvangrijker gebieden ontginnen en ontwikkelden zij zich er als grootgrondbezitters.

Om aan kolonisten en dienstbaren te komen, sloten kooplieden en seigneurs steeds vaker contracten af door middel van vertegenwoordigers in Frankrijk. Deze contracten betroffen een groeiend aantal mensen dat zich anoniem aan de desbetreffende seigneurs verkocht. Het gebruik ontstond om zich als toekomstige arbeider voor een bepaalde periode te verkopen aan landeigenaren en zich ter beschikking te stellen voor de exploitatie van plantages overzee. Aan lager wal geraakte en gevluchte hugenoten leenden zich daarvoor. Wie zich in Frankrijk liet inschepen moest zijn gereformeerde geloof afzweren en ingeschreven worden bij de rooms-christelijke kerk. In de jaren 1655-1665 werden er op die manier veel contracten afgesloten met Fransen die zich bij herhaling anoniem verkochten. Deze werden ten overstaan o.a. voor de notaris van La Rochelle, Pierre Moreau, bekrachtigd.

Dat viel samen met handelspolitieke wijzigingen in Frankrijk. Tot 1661 had de regering een handels- en bestuursmonopolie aan compagnieën verstrekt. Door verzwakking, vermindering van winsten en vooral om politiek de macht van Iroquois te breken, trokken Lodewijk XIV en Colbert het koloniale bestuur vanaf 1663 geheel aan zich. Het kerkbestuur legden zij er in handen van een bisschop, zoals eerder geschetst.

Politiek liep dit alles uit op veldslagen met de Mohawk natie. In 1667 werd de vrede gesloten met het koloniale bestuur in Quebec waarop 18 jaren van politieke rust volgden. Toen brachten Lodewijk XIV en Colbert de plannen van recollets tot nieuw leven in Acadia. In de

²⁵De Vaissière, 'Charles d' Aulnay (1649), 473-494.

regio van de Sint-Laurens rivier zetten jezuiten hun kolonisatie door. Het koloniale bestuur drong er zoveel mogelijk bij Amerindianen op aan Frans te leren en zich in de kolonie temidden van Franse landbouwers te vestigen. De koning beloofde bovendien aan iedere vrouwelijke native forse geschenken wanneer men een Fransman zou trouwen. Hij koerste dus welbewust op de assimilatie van Amerindiaanse naties aan. De kerk structureerde vervolgens een beloning- en bestraffingssysteem om bekeringen te bevorderen en traditionalisten te ontmoedigen. Iroquois berekenden hun voordeel voor eventuele aanpassing echter nog steeds op grond van een vergelijking van handel met Engelsen, Nederlanders, en Fransen. Desgewenst koelden ze hun woede bij politieke en economische tegenslagen uit afkeer van het dwingende optreden van de kerk op de Franse natie. Deze werd verantwoordelijk gesteld voor misoogsten, ziekten en andere rampen. Dat ondervond o.a. priester Isaac Jogues. Zijn vlucht naar en onderdak bij Nederlandse predikanten treffen we in het volgende hoofdstuk. De pro-Engelse leiders van de Iroquois vroegen bovendien protestantse kerkleiders te hulp ten einde zich te weren tegen jezuiten. Pas nadat Fransen met de natie van Mohawk en Oneidas ten zuiden van Montreal tot een accoord kwamen, vorderden de missionaire activiteiten onder Iroquois en voegden zich geleidelijk meer Iroquois onder het Franse bestuur. Zodoende vond de rooms-christelijke kerk toch ook onder hen in de jaren 70 en 80 steeds meer ingang. De gedaante van kerkelijk kolonialisme en een eenzijdige transnationale beweging van Amerindianen onder Frans supranationaal bestuur kreeg daardoor duurzame gestalte in Nieuw Frankrijk. Een van de naties afgescheiden koloniaal bestaan van Franse statuur en kleur had religieus of kerkpolitiek wortel geschoten. Het vormde het definitieve gezicht en de triomf van een absolutistisch georiënteerde Franse kerkcultuur. Voor hugenoten was er daarom definitief geen ruimte meer, ook niet in Acadia.

Na 1670 ontvluchtten zij dan ook steeds vaker de Franse kolonie. Tegen hen die naar fort Oranje aan de Mohawkrivier (nu Albany) en Nieuw-Amsterdam (New York) trokken, vaardigde de koloniale regering strenge wetten uit. Wie niet vluchtte, werd gedwongen het gereformeerde geloof af te zweren waarbij martelingen niet werden geschuwd. Lijsten met namen werden opgemaakt van hugenoten die terugkeerden tot de rooms-christelijke kerk. Deze zijn door historicus Baird gepubliceerd als bewijs dat er destijds relatief veel hugenoten in Nieuw-Frankrijk aanwezig waren.²⁶ In de jaren 60 hadden zich al meer dan twee honderd hugenoten aangemeld voor de kolonie die zich tot Rome's kerk bekeerden. Zo werd daarna o.a. koopman Gedeon Petit uit La Rochelle in Quebec in 1673 gedoopt waarom hem land werd gegund. Zijn vader Alexander was er ook een gerespecteerd koopman en keerde zijn protestantse geloof de rug toe. Gedeon vluchtte echter naar New Rochelle aan de Hudson. Andere hugenoten kwamen als soldaten, o.a. uit Zwitserland. Schattingen geven een aantal van 542 protestanten. Een van hen was de predikant van Schenectady Lijdijs. Zijn zoon Jan Hendrick was ook het Nederlands machtig en veroorzaakte de kerk in Quebec later veel religieuze kopzorgen.²⁷ Maar de kerk was in deze kolonie volkskerk geworden en werd gevormd door een gedoopt volkschendom.

6. Samenvatting: kenmerken van Franse kolonisatie en ontmoeting

Wanneer we op dit moment de ontwikkelingen van de Franse kolonisatie en de ontmoeting met Amerindiaanse naties in Nieuw Frankrijk overzien, zoals deze van 1598 tot 1685 werden gerealiseerd, dan kunnen er een aantal samenvattende conclusies worden getrokken en enkele

²⁶Baird, *L'Histoire*, 83-89.

²⁷Moogk, *Cultural History*, 60v.

belangrijke kenmerken kort geprofileerd met betrekking tot de inrichting van het koloniale bestuur, het bestaan van de kerk en haar benadering van de naties, alsook het effect daarvan en de vorming van een koloniale samenleving onder Frans regiem.

6.1. *Koloniaal bestuur*

De migratie van Fransen naar wat vandaag Canada heet, deed een tweedeling ontstaan in de gezaghebbende elite die zich gebieden toeëigende door middel van verdragen, handelsrelaties, en kolonisatie. Kooplieden uit de kring van hugenoten vormden het handelspolitiek bestuur van tijdelijke compagnieën. De publieke kerk manifesteerde zich er door een gouverneur als vertegenwoordiger van de Franse kroon die zich met een koloniale raad in Quebec vestigde en diverse geestelijke orden. Daarbij traden in het bijzonder jezuïeten, recollets en capucijners op de voorgrond. Na 1632 verloor het handelspolitieke gezag van kooplieden en Compagnie steeds meer gezag door toedoen van Richelieu en De Champlain.

De aanstelling van een bisschop als kerkvorst met na de gouverneur de tweede politieke stem, bekroonde de kerkpolitieke beleidsontwikkeling van de kolonie. De religieuze belangen van allen, kolonisten en Amerindiaanse naties, werden volledig vereenzelvigd met de Franse kerkcultuur en het politieke beleid.

Een aantal factoren verklaart de voor hugenoten karakteristieke ontwikkelingen in bestuurlijk opzicht. Op grond van hun religieuze zelfbeleving creëerde een handelspolitieke elite uit hun kring de nodige ruimte op schepen en in huizen voor godsdienstige samenkomsten. Dat leidde tot regelmatige inrichting van preekplaatsen onder hun toezicht. Zij dwongen deze ruimte niet agressief af. Voorzover valt na te gaan hanteerden De Monts en Du Pont geen politiek verbaal geweld in de koloniale raadsvergaderingen in Quebec ten behoeve van eigen kerkorganisatie. Behalve uit mogelijk lijfsbehoud voor hun handel, is dit te verklaren uit het feit dat ze niet behoorden tot de militante hugenoten, maar tot de gematigde elite. Waarschijnlijk was hier evenzeer van groot belang dat ze persoonlijke beleving van hun religie stelden boven de institutionele vormgeving daarvan.

Vanuit het kerkpolitieke beleid van de koloniale regering en de kerk werd op last van de Franse koning(in) en zijn handelsministers na 1618 iedere poging tot tolerantie steeds meer gesmoord, zodat er geleidelijk meer eenheid van bestuur en religie in de kolonie ontstond.

6.2. *Ontstaan en opbouw van kerken*

Vanzelfsprekend bleef de publieke kerk in Nieuw Frankrijk als verlengstuk van de Franse rooms-katholiek gekleurd. Toch kreeg de gereformeerde religie er vaste voet, zeker tot 1632. Daarom zal eerst haar kerkelijk bestaan worden gepreciseerd en haar mogelijke omgang met Amerindiaanse naties. Daarna zal het optreden van de publieke kerk worden samengevat.

6.2.1. *Hugenoten: religiepraktijk en ontmoeting*

Vooraf in de begin- en opbouwfase van de beide koloniale regio's van Nieuw Frankrijk was er in het publieke domein ruimte voor uitoefening van de gereformeerde religie. Er werden zeker tot 1670 behalve familiale met tussenpozen regelmatig collectieve samenkomsten van Bijbelstudie, gebed en luidruchtig gezang gehouden. En wel op schepen die afgemeerd lagen, op plantages rond Cap Tourment en in Acadia. Daarover zijn echter weinig concrete gegevens bekend daar er wel reisbeschrijvingen, maar geen kerkelijke documenten en archivalia bewaard zijn gebleven, indien kerkelijke verslagen al konden worden neergeschreven zonder als bewijs te gelden in processen tegen de uitoefening van deze religie, nog afgedacht van het feit dat veel kerkelijke archivalia van hugenoten in Frankrijk op last van de koning destijds

zijn vernietigd. Protesten van rooms-katholieke kerkleiders vormen echter stille getuigen van de religieuze praktijken die hugenoten destijds demonstreerden.

Vandaar dat ook onbekend blijft in hoeverre Amerindianen individueel en actief participeerden in Bijbel- en gebedsbijeenkomsten dan wel geïmponeerd raakten door 'chanteries' zonder danspraktijk, zoals zij zelf hun feesten met dansrituelen luidruchtig vierden. Het is aannemelijk dat de conversatie van hugenoten en Amerindianen zich voornamelijk bewoog op het vlak van handelsbetrekkingen en politieke verdragen. Wel zullen hugenoten dieper in talige omgang met enkele naties zijn doorgedrongen dan de publieke kerkleiders. Predikanten zullen zich, wanneer en waar dan ook aanwezig, hebben beperkt tot pastorale zorg voor kolonisten zowel van hugenoten als van rooms-katholieke of van lutherse huize en met hen hebben gediscussieerd, zelfs geduëlleerd zoals in Acadia het geval was. Invloed van predikanten onder Amerindianen duldden echter jezuïeten noch recollects. Rond Quebec was de rooms-christelijke elite trouwens te sterk aanwezig en in Acadia werd de kerkpolitieke druk daarvoor vanuit Frankrijk te groot. Doopbedieningen en het gebruik van de heilige mis vielen zelfs bij vader en zoon Biencourt als hugenoten in Acadia onder de termen van handelspolitiek, dus rooms-christelijk bestuur. Verder was er onder Franse protestanten en hun elite in Nieuw Frankrijk geen sterke drijfveer tot kerkelijke samenwerking met Engelsen, Nederlanders of Walen en Fransen in Noord-Amerikaanse kolonies. Dit was politiek-economisch waarschijnlijk niet haalbaar. De handel werd steeds meer ingekaderd als instrument van de Franse politiek. Het economische beleid was onder hugenoten de belangrijkste reden zich te voegen in het politieke beleid van de koloniale regering. Er werd dus niet politiek gestreefd naar een geforceerde doorbraak van de middeleeuwse theocratie. Bedoeld gebrek aan kerkelijke bronnen maakt het onmogelijk na te gaan welke predikanten in deze periode in beide regio's optraden, of zij zelfstandig waren dan wel afhankelijk bleken van het handelspolitiek gezag.

Rooms-katholieke leiders profileerden zich niet in taal- en religiestudie van de Amerindiaanse naties. Zij kenden daarom geen kennismakingsfase in hun omgang met Amerindianen, maar verlangden van meet af aan dat de Franse kerkcultuur en zowel het handels- als agrarische kolonisatiebeleid werden overgenomen. De Franse religie moest zonder meer als een monotheïstische religie elke andere nationale religie verdringen of ingepast worden, en wel zo dat elk volk haar manier van Godsverering liturgisch en technisch overnam. De politiek was voertuig om deze tot absolute geldigheid in Nieuw Frankrijk te brengen. Amerindianen wisten beide religies te combineren in de dagelijkse uitoefening daarvan en publiek eenzijdig daarin te participeren. Voor hen was het proces van integratie dus een eenzijdige transnationale of natie overschrijdende beweging van publieke participatie.

Vanuit dit vertrekpunt en haar exclusieve doelstelling zette de Franse kerk en de koning in op educatieve verandering van Amerindiaanse samenlevingen. Dit onderwijsbeleid werd als een technische aangelegenheid gehanteerd, waarom historici vandaag spreken over de overdracht van een religieuze technologie of overdracht van christelijke gebaren, aanleren van het slaan van een kruis, van recitatieve gebeden en uitvoeren van rituele praktijken en fysieke presentie bij misbedieningen.²⁸

De kerkpolitieke ontmoeting tekende zich daardoor onder Amerindianen af als een collectief proces in de zojuist gekarakteriseerde religieuze transnationalisatie ten gunste van de rooms-katholieke religie. Een planmatige, achtereenvolgens economische en politieke missionaire aanpak leidde er vooreerst in Huron leefgemeenschappen toe dat het kerkpolitieke gezag van

²⁸ Vgl. Moogk, *Cultural History*, 15 en 45; Murphy en Perrin, *Christianity*, 3 en 14v.

vooral jezuïeten werd aanvaard, waarna onder politiek-militaire druk langzamerhand andere naties, zelfs Iroquois volgden. Zij kwamen tot een passieve participatie in de rooms-katholieke kerkcultuur, zeker waar het hun stamoudsten betrof als voorbeeld in de dorpsgemeenschappen. Tegelijk bleven de naties hun Amerindiaanse leefwijze, hun traditie en gebruiken als de saunariten, praktiseren en gaven deze niet – zeker niet volledig - op, al verzwakte het gezag van sjamanen tijdens perioden van ziekte-epidemieën. Deze Franse omgang met Amerindianen na 1598 resulteerde uiteindelijk in 1649 in het ontstaan van dubbeldorpen. Naast concentraties van langhuizen verrezen er christendorpen. Daardoor kreeg de nieuwe samenleving een bi-religieus en bi-politiek-sociaal gezicht.

6.3. *Kerkelijk kolonialisme: de rol van de nieuwe kerk*

Migranten bleven bij hun aankomst in de kolonie onder het gezag van de kerk en pogingen religieus afstand te houden resulteerden uiteindelijk in afgedwongen terugkeer van hugenoten tot de Franse moederkerk. Doordat alle kolonisten zich onder haar kerkgezag stelden werd deze een steeds omvangrijker volkskerk waaraan ook Amerindiaanse naties moesten geloven. De kerkpolitieke benadering van de Franse kerk en haar omgang met Amerindiaanse naties kan daarom als een puur theocratisch ingerichte samenleving worden gekwalificeerd. De kerk overvleugelde en dirigeerde de koloniale regering. Ook in haar doelstelling en concrete, collectieve ontmoeting met Amerindiaanse naties vertoonde zich het theocratische oogmerk en karakter. De kerk nam de naties immers dorpsgewijs onder haar politiek-sociale hoede. Amerindianen werden als ‘sauvages’ of wilden aangeduid, een term die overigens in Europa algemeen in zwang was. Een ‘wilde’ was voor Fransen evenals voor alle Europeanen nog een soort mythische verschijning. Als schepsel was hij een harige en eenzame bosbewoner (sauvage is afgeleid uit het Latijnse *silva*, bos, woud). Kenmerk was zijn fysieke kracht, natuurlijke energie en zijn onkunde in religieus en politiek-sociaal opzicht. Met deze term werd dan ook geen negatief vijandige aanduiding gegeven of negatief etnische waardering, maar een theologisch-ethische onderwaardering die de wanordelijkheid uitdrukte waarin Amerindianen zich naar Frans en Europees besef bevonden.

De technisch-educatieve verandering impliceerde een wijziging van hun leefwereld. Het bepaalde het burgerschap van de kolonie. Wie zich als bekeerde liet registreren, gold voortaan rechtens als een van nature geboren Fransman. De kerkelijke religie werd aldus een sterke factor voor het ontstaan van een culturele (eenzijdige) overschrijding van natiegrenzen of een imposant transnationaal burgerschap. Jezuïeten en andere geestelijke orden streefden er bovendien met steun van de kroon naar dat Amerindianen een agrarische samenleving zouden inrichten alsof een landbouwsamenleving typisch christelijk was. Tegelijk kregen protestanten op grond van het Edict van Nantes tot 1663 kansen hun handelspolitieke activiteiten te ontplooiën. Anders dan rooms-katholieke kooplieden en het politieke bestuur honoreerden zij de Amerindiaanse grondrechten in de regio van de Sint-Laurensvallei en Acadia.

Tot 1632 verschilden de kerkelijke verwickelingen in beide regio's. Maar het vertrekpunt van zowel hugenoten als rooms-katholieken was de meerwaarde van hun christelijke cultuur, haar politieke leefwijze en gezinseducatie. Vooral Huron werden sociaal-economisch afhankelijk gemaakt van de kerk en onder Amerindianen werd het missionaire samenlevingsconcept ingevoerd zodat aan de rand van hun bestaande leefgemeenschappen christendorpen verrezen in Quebec, Montreal en Sainte Marie de Huron evenals in Acadia. Doop en bekering maakten Amerindianen tot Franse kerklidmaten en goede, namelijk transnationale burgers.